

Al honderd jaar is het imposante Feestlokaal van Vooruit een van de bouwwerken die de Gentse binnenstad overheersen. Vandaag lokt het als internationaal vermaard kunstencentrum jaarlijks een massa bezoekers, vroeger gonsde het – als kathedraal van de coöperatie Vooruit – van de socialistische activiteiten. Coöperaties waren op het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw de spil van de oprukkende socialistische beweging in België. De Gentse Vooruit was daarbij een belangrijk model: ze bekeerde massaal arbeiders tot het socialisme. In die opgang speelden volkshuizen een grote rol. Ze waren bedoeld om de arbeiders te vermaken en cultureel te verheffen. Je vond ze over het hele land terug. Het boek ‘Vooruit Gent 1913-2013’ van Liesbet Nys behandelt de geschiedenis van een van de volkshuizen die het meest tot de verbeelding spreken: het Feestlokaal van Vooruit in Gent. Dit artikel is een samenvatting daarvan.

100 jaar Vooruit

Van arbeiderspaleis
tot kunstencentrum

AUTEUR: Servaas Lateur, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis

Een klein socialistisch universum

Gent was in de negentiende eeuw een belangrijke industriestad, met voornamelijk veel textielnijverheid. De leef- en werkomstandigheden van de vele arbeiders waren er ronduit abominabel. Ze werkten vaak twaalf uur per dag en leefden opeengepakt in armoedige beluiken. Door hongersnood en gebrek aan hygiëne waren ziekte en dood schering en inslag. Die omstandigheden waren de voedingsbodem voor een sterke socialistische beweging. Haar onbetwiste leider was Edward Anseele. Hij dankte zijn gezag aan zijn toeloozende inzet voor de coöperatie Vooruit, de ruggengraat van de Gentse socialistische beweging.

Nog voor Vooruit was opgericht, in 1880, hadden consumenten en producenten in binnen- en buitenland al enige tijd geëxperimenteerd met coöperaties om voordeliger in hun materiële noden te voorzien. De Engelse Rochdale Equitable Pioneers Society, opgericht in 1844, was het prototype. Andere coöperaties, ook Vooruit, namen de beginselen ervan over: de leden kregen op basis van hun verbruik een deel van de winst, aankopen op krediet waren niet toegestaan. De Gentse socialisten die Vooruit stichtten, onder wie Anseele, wilden met de coöperatie de massa mee tot het socialisme bekeren. Het begon allemaal met een broodbakkerij in herberg Zacheus. Wie zich aansloot, kon broodkaarten kopen. Een week later kon je die inruilen voor brood. De prijs ervan lag iets hoger dan elders, maar de leden kregen enkele keren

per jaar een deel van de winst uitgekeerd in verhouding tot het aantal broden dat ze gekocht hadden. Die winst kregen ze in bonnen, waarmee ze enkel producten van de coöperatie konden kopen – naast brood kwamen daar al snel koffie, dekens en kledij bij. Op die manier werd Vooruit economisch sterker en konden de leden wat sparen.

Herberg Zacheus werd snel te klein en de coöperatie verhuisde naar een oud fabriekspand aan de Garenmarkt, vandaag het Edward Anseeleplein. Naast een bakkerij kwam er een koffiehuis, een stoffen- en kledingwinkel, een bibliotheek met leeszaal en een feest- en vergaderzaal. Het gebouw was een toevluchtsoord voor de vaak verguisde Gentse socialistische familie.

De coöperatie vergrootte systematisch haar patrimonium. Her en der in de stad opende ze apotheken en kruidenierswinkels. Toen ook het pand aan de Garenmarkt uit zijn voegen barstte, kocht Vooruit in 1893 een groot gebouw op de Vrijdagmarkt. Zo kreeg de coöperatie voet aan de grond in het oude stadscentrum. De Gentse architect Ferdinand Dierkens verbouwde het pand tot een monumentaal en luxueus warenhuis. Dat moest de arbeiders een gevoel van trots geven; ze moesten het beschouwen als hun eigen bezit. Toen een brand het warenhuis verwoestte, kreeg Dierkens de opdracht een nog grootser gebouw op te trekken. De Groote Magazijnen, geïnspireerd op de Parijse Bon Marché, openden in 1899. Ernaast ontwierp de architect een tweede gebouw, Ons Huis, waar de partij, de coöperatie en de vakbond hun plaats kregen. Verderop in de stad, in de Bagattenstraat, kocht Vooruit een groot herenhuis, dat de voorloper werd van het Feestlokaal in de

Geheel links:

Herberg Zacheus, de eerste stek van de coöperatie Vooruit, door Anseele ook wel eens de 'stal van Bethlehem' genoemd. (Amsab-ISG, Gent)

Links: Het 'werkerspaleis' van Vooruit op de Garenmarkt was het eerste echte hoofdkwartier van de Gentse socialistische beweging. (Amsab-ISG, Gent)

Sint-Pietersnieuwstraat. Het kreeg een koffiehuis, een toneel- en concertzaal, vergaderlokalen en een bibliotheek.

Voor de leden van de coöperatie kwamen er alsmear meer voordelen. Zieken kregen gratis brood, medische zorg en medicatie. Wie op zijn zestigste stopte met werken, kreeg een klein pensioen, berekend op basis van de aankopen die hij had gedaan. Bij elke geboorte kreeg een gezin een week lang gratis brood en een groot feestbrood. Zo bood de coöperatie de Gentse arbeiders wat bescherming tegen ziekte en armoede, in tijden dat de overheid nog niet zorgde voor sociale zekerheid.

Anseele, intussen al even beheerder van de coöperatie en een van de eerste socialistische parlementsleden, ging nog verder. Met de 'rode fabrieken' wilde hij dat Vooruit zich meer op productie toelede. De coöperatieve weverij was een eerste stap in die richting. Vooruit ging er prat op dat de arbeiders er betere voorwaarden genoten dan elders. Er volgden snel andere productietakken: een brouwerij, een suikerfabriek, een katoen- en een vlasspinnerij. Als klap op de

VOORUIT
Vrijdagmarkt, GENT

KOSTUUM VESTON ... **KINDERKOSTUMEN** ...
JURKELINEN ... **FANTASIEKINDERKOSTUMEN** ...

Groote voorraad van opgemakke Klederen

Bel- en Feestvesten ... **Herren en Kinderen** ...

LAZIEB HOERANSHED WANDELSTROEKEN ...

Kledingsstukken op maat
rijt, snijdt, haakt, naait, beest, afbreijdt, draagt en slijkt passend

Kostuum Redingote
Kostuum Jacquette
Kostuum Smoking
Pardessus 12 Saisons

WERKKLEEDEREN
Katoenen broeken van 1.250, 2.50, 3.50, etc.
Vlaevan broeken in alle kleuren van 0.75 tot 1.10 betaal.
Vestons in vlier en coull.

GROOT ASSORTIMENT MANSSTOFFEN
van Zwerts en Linnen Englands en Perzies
Bijzondereheid van Engelsche stoffen
Hulpstoffen voor Mannenontdeete

Wandelgemastraat
Langestraat, Ledebor

PRACHT- & WERKSCHIEDEN
EERSTE HOERANSHED NIEUW LEUW
Hofbouw - 20 Lievevrouwen - 221 - 222 - 223 - 224 - 225 - 226 - 227 - 228 - 229 - 230 - 231 - 232 - 233 - 234 - 235 - 236 - 237 - 238 - 239 - 240 - 241 - 242 - 243 - 244 - 245 - 246 - 247 - 248 - 249 - 250 - 251 - 252 - 253 - 254 - 255 - 256 - 257 - 258 - 259 - 260 - 261 - 262 - 263 - 264 - 265 - 266 - 267 - 268 - 269 - 270 - 271 - 272 - 273 - 274 - 275 - 276 - 277 - 278 - 279 - 280 - 281 - 282 - 283 - 284 - 285 - 286 - 287 - 288 - 289 - 290 - 291 - 292 - 293 - 294 - 295 - 296 - 297 - 298 - 299 - 300 - 301 - 302 - 303 - 304 - 305 - 306 - 307 - 308 - 309 - 310 - 311 - 312 - 313 - 314 - 315 - 316 - 317 - 318 - 319 - 320 - 321 - 322 - 323 - 324 - 325 - 326 - 327 - 328 - 329 - 330 - 331 - 332 - 333 - 334 - 335 - 336 - 337 - 338 - 339 - 340 - 341 - 342 - 343 - 344 - 345 - 346 - 347 - 348 - 349 - 350 - 351 - 352 - 353 - 354 - 355 - 356 - 357 - 358 - 359 - 360 - 361 - 362 - 363 - 364 - 365 - 366 - 367 - 368 - 369 - 370 - 371 - 372 - 373 - 374 - 375 - 376 - 377 - 378 - 379 - 380 - 381 - 382 - 383 - 384 - 385 - 386 - 387 - 388 - 389 - 390 - 391 - 392 - 393 - 394 - 395 - 396 - 397 - 398 - 399 - 400 - 401 - 402 - 403 - 404 - 405 - 406 - 407 - 408 - 409 - 410 - 411 - 412 - 413 - 414 - 415 - 416 - 417 - 418 - 419 - 420 - 421 - 422 - 423 - 424 - 425 - 426 - 427 - 428 - 429 - 430 - 431 - 432 - 433 - 434 - 435 - 436 - 437 - 438 - 439 - 440 - 441 - 442 - 443 - 444 - 445 - 446 - 447 - 448 - 449 - 450 - 451 - 452 - 453 - 454 - 455 - 456 - 457 - 458 - 459 - 460 - 461 - 462 - 463 - 464 - 465 - 466 - 467 - 468 - 469 - 470 - 471 - 472 - 473 - 474 - 475 - 476 - 477 - 478 - 479 - 480 - 481 - 482 - 483 - 484 - 485 - 486 - 487 - 488 - 489 - 490 - 491 - 492 - 493 - 494 - 495 - 496 - 497 - 498 - 499 - 500 - 501 - 502 - 503 - 504 - 505 - 506 - 507 - 508 - 509 - 510 - 511 - 512 - 513 - 514 - 515 - 516 - 517 - 518 - 519 - 520 - 521 - 522 - 523 - 524 - 525 - 526 - 527 - 528 - 529 - 530 - 531 - 532 - 533 - 534 - 535 - 536 - 537 - 538 - 539 - 540 - 541 - 542 - 543 - 544 - 545 - 546 - 547 - 548 - 549 - 550 - 551 - 552 - 553 - 554 - 555 - 556 - 557 - 558 - 559 - 560 - 561 - 562 - 563 - 564 - 565 - 566 - 567 - 568 - 569 - 570 - 571 - 572 - 573 - 574 - 575 - 576 - 577 - 578 - 579 - 580 - 581 - 582 - 583 - 584 - 585 - 586 - 587 - 588 - 589 - 590 - 591 - 592 - 593 - 594 - 595 - 596 - 597 - 598 - 599 - 600 - 601 - 602 - 603 - 604 - 605 - 606 - 607 - 608 - 609 - 610 - 611 - 612 - 613 - 614 - 615 - 616 - 617 - 618 - 619 - 620 - 621 - 622 - 623 - 624 - 625 - 626 - 627 - 628 - 629 - 630 - 631 - 632 - 633 - 634 - 635 - 636 - 637 - 638 - 639 - 640 - 641 - 642 - 643 - 644 - 645 - 646 - 647 - 648 - 649 - 650 - 651 - 652 - 653 - 654 - 655 - 656 - 657 - 658 - 659 - 660 - 661 - 662 - 663 - 664 - 665 - 666 - 667 - 668 - 669 - 670 - 671 - 672 - 673 - 674 - 675 - 676 - 677 - 678 - 679 - 680 - 681 - 682 - 683 - 684 - 685 - 686 - 687 - 688 - 689 - 690 - 691 - 692 - 693 - 694 - 695 - 696 - 697 - 698 - 699 - 700 - 701 - 702 - 703 - 704 - 705 - 706 - 707 - 708 - 709 - 710 - 711 - 712 - 713 - 714 - 715 - 716 - 717 - 718 - 719 - 720 - 721 - 722 - 723 - 724 - 725 - 726 - 727 - 728 - 729 - 730 - 731 - 732 - 733 - 734 - 735 - 736 - 737 - 738 - 739 - 740 - 741 - 742 - 743 - 744 - 745 - 746 - 747 - 748 - 749 - 750 - 751 - 752 - 753 - 754 - 755 - 756 - 757 - 758 - 759 - 760 - 761 - 762 - 763 - 764 - 765 - 766 - 767 - 768 - 769 - 770 - 771 - 772 - 773 - 774 - 775 - 776 - 777 - 778 - 779 - 780 - 781 - 782 - 783 - 784 - 785 - 786 - 787 - 788 - 789 - 790 - 791 - 792 - 793 - 794 - 795 - 796 - 797 - 798 - 799 - 800 - 801 - 802 - 803 - 804 - 805 - 806 - 807 - 808 - 809 - 810 - 811 - 812 - 813 - 814 - 815 - 816 - 817 - 818 - 819 - 820 - 821 - 822 - 823 - 824 - 825 - 826 - 827 - 828 - 829 - 830 - 831 - 832 - 833 - 834 - 835 - 836 - 837 - 838 - 839 - 840 - 841 - 842 - 843 - 844 - 845 - 846 - 847 - 848 - 849 - 850 - 851 - 852 - 853 - 854 - 855 - 856 - 857 - 858 - 859 - 860 - 861 - 862 - 863 - 864 - 865 - 866 - 867 - 868 - 869 - 870 - 871 - 872 - 873 - 874 - 875 - 876 - 877 - 878 - 879 - 880 - 881 - 882 - 883 - 884 - 885 - 886 - 887 - 888 - 889 - 890 - 891 - 892 - 893 - 894 - 895 - 896 - 897 - 898 - 899 - 900 - 901 - 902 - 903 - 904 - 905 - 906 - 907 - 908 - 909 - 910 - 911 - 912 - 913 - 914 - 915 - 916 - 917 - 918 - 919 - 920 - 921 - 922 - 923 - 924 - 925 - 926 - 927 - 928 - 929 - 930 - 931 - 932 - 933 - 934 - 935 - 936 - 937 - 938 - 939 - 940 - 941 - 942 - 943 - 944 - 945 - 946 - 947 - 948 - 949 - 950 - 951 - 952 - 953 - 954 - 955 - 956 - 957 - 958 - 959 - 960 - 961 - 962 - 963 - 964 - 965 - 966 - 967 - 968 - 969 - 970 - 971 - 972 - 973 - 974 - 975 - 976 - 977 - 978 - 979 - 980 - 981 - 982 - 983 - 984 - 985 - 986 - 987 - 988 - 989 - 990 - 991 - 992 - 993 - 994 - 995 - 996 - 997 - 998 - 999 - 1000

vuurpijl richtte Anseele in 1913 de Belgische Bank van den Arbeid op. Het grootste deel van het kapitaal dat die beheerde, kwam van de coöperatie.

Het ging de coöperatie voor de wind: aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog telde ze ongeveer tienduizend leden. Ze had, in de woorden van de progressief-liberale socioloog Louis Varlez, 'un petit univers socialiste' uitgebouwd. Vooruit was een economische tegenmacht geworden en de Gentse socialistische beweging was uitgegroeid tot een niet te negeren politieke kracht. Haar monumentale gebouwen moesten het gevoel van eigenwaarde bij de arbeiders opkrikken en de tegenstanders tonen welke machtspositie de beweging had. Of zoals de socialistische krant Vooruit in 1914 triomfantelijk schreef over het pas geopende Feestlokaal in de Sint-Pietersnieuwstraat: 'Alsof het den vijand toeroept: "Raakt aan wie durft!"' Het gebouw was 'de kathedraal van de werklieden', hét paradepaard van Vooruit.

De bouw van een volksschouwburg

In 1910 kocht Vooruit een groot herenhuis en twee aangrenzende woningen in de Sint-Pietersnieuwstraat. Daar moest een nieuw feestlokaal komen. Het oude gebouw in de Bagattenstraat was immers te klein geworden en een stuk ervan was zelfs ingestort. Met de nieuwe cultuurtempel wilden de socialistische bewijzen dat ze geen cultuurbarbaren waren, dat ze zich bekommerden om de geestelijke ontwikkeling van de arbeiders.

De coöperatie stelde opnieuw Dierkens aan als architect. Hij ontwierp een gebouw in twee delen, een voor- en achterbouw, met elkaar verbonden door een wintertuin. Omdat het perceel sterk helde – het niveauverschil bedroeg twaalf meter – liet hij een deel ervan uitgraven. De arbeiders kregen een reusachtig volkshuis: een voorgevel van maar liefst 34 meter

breed en 42 meter hoog, met in mozaïek het opschrift 'Feestlokaal van Vooruit', kleine balkons, ornamenten in kunststeen en nissen voor beeldhouwwerken. De twee zijtraveeën kregen elk een torentje. Ook de achtergevel werkte Dierkens sterk uit: die werd 18 meter breed en 36 meter hoog, met een toegangsdeur in de vorm van een rondboog, een balkon en twee torenachtige hoektraveeën. Op de zijgevels kwam in grote letters het opschrift 'Vooruit'. De voorbouw van het Feestlokaal kreeg op de begane grond een winkel, een café-restaurant met keukens. De opslagruimten en toiletten kwamen in de kelder. Op het tussenniveau verbleef de huisbewaarder en was er een 'spookkamer' van het restaurant. Een bovenrestaurant met keuken en ontvangstruimtes kwamen op de eerste verdieping. De tweede verdieping kreeg een bibliotheek en vergader- en repetitielokalen. De Domzaal op de derde verdieping had een glazen dakkoepel en was onder meer als repetitieruimte bedoeld. Helemaal bovenaan kwamen een grote houten zolder en de al vermelde torentjes.

Door het niveauverschil kon Dierkens in de achterbouw twee grote zalen boven elkaar realiseren. In de onderste konden 1000 toeschouwers binnen, in de bovenste 1600. Boven de scène van de bovenste zaal prijkte in gouden letters het opschrift 'Kunst veredelt', dat het doel van de geestelijke verheffing van de arbeiders onderstreepte. In het glas-in-loodraam in het dak stonden de eerste noten van De Internationale, het belangrijkste strijdlid van de socialisten.

Het resultaat was een eclectisch en bijzonder complex gebouw. Alle niveaus stonden op een vernuftige manier met elkaar in verbinding. Voor de verwarming, verlichting en brandveiligheid gebruikte Dierkens de nieuwste technieken. Het interieur was bijzonder rijkelijk: parketvloeren, glas-in-loodramen, keramiektegels, bladgoud ... De totale kostprijs moet hallucinant hoog geweest zijn.

Links boven: Advertenties in het dagblad Vooruit zetten het rijke assortiment van de Groote Magazijnen in de kijker. (Amsab-ISG, Gent)

Links: Affiche voor de inhuldiging van Ons Huis op 21 september 1902. Dezelfde dag nam de Volksdrukkerij, die sinds 1897 het dagblad Vooruit drukte, haar intrek in een gotisch gebouw in de Hoogpoort. Ontwerp: Jules Van Biesbroeck jr. (Amsab-ISG, Gent)

Rechts boven: De achtergevel van het nieuwe Feestlokaal, pentekening van Ferdinand Dierkens uit 1911. (Amsab-ISG, Gent)

Rechts: In oktober 1913 opende een restaurant in het nieuwe Feestlokaal, waar je tegen een lage prijs een koude of warme maaltijd kon eten. (Amsab-ISG, Gent)

Morgen Zondag Opening van den
“ Restaurant Vooruit ”
 in het Nieuw Feestlokaal, St-Pietersnieuwstraat

PRIJZEN DER EETWAREN:

Diners aan 60 centlemen	PLATS DU JOUR :
Soep en brood met:	Rostbeef, erwten en pataten fr. 1.00
MAANDAG: varkens-gebraad, groenten en aardappelen;	1/2 Rostbeef, erwten en pataten 0.60
DINSDAG: Navarin de mouton en aardappelen;	Kalfsgebraad Portugaise 1.00
WOENSDAG: Kalfs-fricassé en aardappelen;	1/2 Kalfsgebraad Portugaise 0.60
DONDERDAG: Wortjen met groenten en aardappelen;	Varkens cotelette met frites 1.00
VRIJDAG: Visch met aardappelen;	Beefstuk met frites 1.25
ZATERDAG: Rostbeef met groenten en aardappelen.	1/2 Beefstuk met frites 0.75
Men geeft ook diners aan 1.50 fr.	Ribbestuk met frites 1.50
	Omelette 0.75
	Omelette met hesp 1.00
	Omelette met kaas 1.00
	Spiegeleieren 0.75
	Koude rostbeef met moyonaise 1.00
	Id. met pickels 0.60
	Supplement van salade 0.30
	Salade, mayonnaise met kreeften 1.50
	Pannaché «Vooruit» 1.00
	Pannaché saucisson 0.75
	Gouda of Guyère kaas 0.30

Alle dagen zal men, van 11 1/2 tot 2 ure soep kunnen bekomen; de groote kom fr. 0.10

Bezoekt den « Restaurant Vooruit »

52

MONARCA **DE MEEST GEROKTE SIGAREN ??**

MONARCA

OVERAL VERKROUWBAAR

ED. DE LOORE GENT

FUCHSIASTRAAT 104

Handelaars wendt U direkt tot het huis

MONARCA

voor uwe CIGAREN en CIGARETTEN

PRIJZEN BUITEN ALLE CONCURRENTIE

Bureel en Magazijnen: 104, Fuchsiastraat bij de Rybvelaan

JUNI 1917
EERSTE JAARGANG N° 5

FEESTLOKAAL "VOORUIT,"
ST-PIETERSNIEUWSTRAAT

PROGRAMMA
VAN DEN
KINEMASCHOUWBURG
(BENEDENZAAL)

BEGELEIDING DER FILMS
DOOR
: SYMPHONISCH ORKEST :

WORDT KOSTELOOS VERSPREID OP
: 10.000 EXEMPLAREN PER WEEK :

Sam. Volksdrukkerij, Gent

BANQUE BELGE DU TRAVAIL
BRABANTSTRAAT, 25

AANKOOP EN VERKOOP VAN ALLE OPENBARE
FONDSEN, AANDEELEN & OBLIGATIEN

KASBONS VOORUIT 4 % van 1000 fr.
te verkrijgen aan 972,50 fr. plus vervallen intrest.

De ingang tot de Kinemavertoningen geschiedt langs de groote Poort, St-Pietersnieuwstraat. Men kan kaarten op voorhand bekomen zonder verhooging van prijs (dus genummerde en voorbehouden plaatsen) voor de Zon- en Maandag vertoningen. Daarvoor is echter den ingang langs de Parijsberg (Lammerstr.). Het winket is daar alle dagen open van 11 tot 1 1/2 en van 7 1/2 tot 9 u. 's av.

Prijzen der plaatsen: Gemeentelike inbegrepen: a) de Zon-, Maandagen en Feestdagen: Voorrijen, 35 centiemen. Alle andere plaatsen: Midderrijen, Achterrijen, Balcon en Galerij: 50 centiemen. Kinderen onder de 12 jaar (voergezeld door hunne ouders) Voorrijen 25 centiemen. Andere pl. 35 centiemen.

b) De wekdagen Voorrijen 25 centiemen. Alle andere plaatsen: Midderrijen, Balcon en Galerij 35 centiemen. Kinderen onder de 12 jaar (voergezeld door hunne ouders) Voorrijen 20 centiemen. Andere plaatsen 25 centiemen.

DE VERTOONINGEN BEGINNEN ALLE DAGEN OM 7 U. 'S AV.

Een ontspanningstempel voor het rode leger

Het Feestlokaal moest de centrale ontmoetingsplek worden van de Gentse socialisten. Samen met Ons Huis op de Vrijdagmarkt zou het een 'schoon koppel' vormen: Ons Huis als zetel van de strijdkrachten, het Feestlokaal als tempel waar 'het rode leger' zich kon ontspannen. Vooruit had het gebouw graag klaar gehad tegen de Wereldtentoonstelling van 1913 in Gent, maar haalde die deadline niet. De bezoekers van de expo konden midden juli wel al terecht in het café. Wat later kon je er dagelijks goedkope warme maaltijden eten – er werden er wekelijks honderden opgediend. Op 1 mei 1914 hielden de socialisten voor de eerste keer een meibanket in de restaurantzaal op de eerste verdieping. Het werd een jaarlijkse traditie om hun feestdag zo te vieren.

Gent had al vrij vroeg een bloeiend cinemaleven. Ook in het Feestlokaal was er ruim plaats voor film; de bioscoop is zelfs altijd de spil ervan geweest. 'In de prachtige koffiehuiscinemazaal waren de partijgenooten in bewondering. [...] zulk juweeltje van eene zaal hadden zij niet durven voorstellen', schreef het dagblad Vooruit de dag na de eerste filmvoorstelling in de benedenzaal van het Feestlokaal. Het was nog de tijd van de stomme film: een symfonisch orkest begeleidde de beelden. Bioscoopbezoek was uitgegroeid tot een populaire vrijetijdsbesteding bij de arbeiders. Cinema Vooruit kende van bij de start een enorm succes.

Het café-restaurant en de cinema dienden als ontspanning voor de arbeiders, de bibliotheek met de wel heel sprekende naam Vrijzinnige Werkmansbibliotheek Leren Vereert moest hun intellectuele capaciteiten ontwikkelen. Het was een hulpbibliotheek voor de collectie die zich ooit aan de Garenmarkt had bevonden en later naar Ons Huis was verplaatst. De hulpbibliotheek zelf verhuisde in 1915, in volle oorlogstijd, van de Bagattenstraat naar het nieuwe Feestlokaal.

Een troost in ellendige tijden

De plechtige inhuldiging van het Feestlokaal was gepland op 15 en 16 augustus 1914. Er werden delegaties socialisten uit binnen- en buitenland verwacht. Maar toen de Duitsers op 4 augustus België binnenvielen, werd het feest afgeblazen. Vanaf oktober was Gent een bezette stad. De inwoners ondergingen een zwaar bezettingsregime. Voor vele arbeiders was het Feestlokaal een plek om even aan de ellende te ontsnappen. De filmvertoningen bijvoorbeeld trokken veel volk. Herhaaldelijk werden bezoekers geweigerd omdat de zaal al tot de nok gevuld was. Op den duur waren er zelfs dagelijks voorstellingen om de toeloop op te kunnen vangen en werd ook de Groote Zaal – de bovenste van de twee zalen in de achterbouw – als bioscoop gebruikt. Die Groote Zaal werd tijdens de oorlog officieel geopend. Ansele hield toen een ontroerende toespraak, waarin hij wees op de troost die het Feestlokaal kon bieden. Hij sprak de

aanwezig moed in met het vooruitzicht op de glorieuze tijd die het gebouw na de oorlog ongetwijfeld wachtte.

Het café en het restaurant bleven tijdens de oorlog gewoon open. De Duitse soldaten die in Gent gelegerd waren, kwamen er vaak eten. Het laatste jaar van de oorlog eisten de Duitsers het Feestlokaal op. Ze richtten het in als Soldatenheim en hielden er naar verluidt bijzonder lelijk huis. De Gentse socialisten ontmoetten elkaar toen vooral opnieuw in Ons Huis of in het Feestlokaal van de Bagattenstraat.

Een socialistische bijenkorf

Op 1 december 1918 kon de coöperatie haar Feestlokaal plechtig heropenen. De hulpbibliotheek die tijdens de oorlog in de Bagattenstraat was ondergebracht, keerde terug. In de Restaurantzaal kon je opnieuw dagelijks warme en koude schotels eten. De brasserieconcerten op zondag waren er drukbezocht. De coöperatie toonde in de beide zalen van de achterbouw terug films. Het succes van Cinema Vooruit bleef immens: in het seizoen 1927-1928 kwamen er bijna 300.000 bezoekers naar de film. Dat had onder meer te maken met de lage toegangsprijs. Een bewuste keuze: zo hadden ook de weinig bemiddelde arbeiders de kans om films te zien. Het programma wisselde wekelijks. Af en toe kwam er een propagandafilm op het scherm, zoals de controversiële Pantserkruiser Potemkin van Sergej Eisenstein, maar commerciële amusementsfilms domineerden. Dat leidde tot ongenoegen bij sommige socialisten. Zij wilden het medium liever inzetten om hun gedachtegoed te verspreiden en de arbeiders op te voeden.

Het gebouw werd tijdens het interbellum de vaste stek van verschillende socialistische verenigingen. Hun bedrijvigheid maakte dat het Feestlokaal vaak met een bijenkorf werd vergeleken. Met hun repetities, vergaderingen, optredens, banketten, bals ... vulden ze de activiteitenkalender. De verenigingen werden wel eens de 'kinderen van Moeder Vooruit' genoemd. Ze waren zeer divers van aard: sommige streefden culturele en intellectuele ontplooiing na, andere wilden dat de arbeiders fit waren, nog andere zorgden louter voor ontspanning. Hun gemeenschappelijke band: het socialisme, allemaal stonden ze in dienst van de partij.

De oudste vereniging die in het Feestlokaal onderdak kreeg, was de Multatulikring. Dat toneelgezelschap trad op bij de inhuldiging van de Groote Zaal en stond er tijdens de oorlog en het interbellum nog regelmatig op de planken met theaterstukken die vaak een sociale inslag hadden. De voornaamste muziekvereniging die in het Feestlokaal optrad, was Harmonie Vooruit. Die zorgde voor de muzikale omlijsting van heel wat socialistische manifestaties, regelmatig samen met de Marxkring, een socialistisch mannenkoor. De Domzaal was het terrein van de fanfare De Volksvrienden en van Vooruit's Turnkring. In dezelfde zaal speelden tijdens het interbellum ook de Rode Valken, een socialistische jeugdbeweging. Veel jon-

Links: Programmafolder van de bioscoop van het Feestlokaal uit 1917. (Amsab-ISG, Gent)

Boven: De communistische propagandafilm Pantserkruiser Potemkin van de Russische cineast Sergej Eisenstein stond in 1928 op het programma van Cinema Vooruit. (Amsab-ISG, Gent)

Onder: Concert in het Feestlokaal naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van Harmonie Vooruit in 1936. (Amsab-ISG, Gent)

Rechts: In de jaren 1920 en 1930 was het Feestlokaal op Wapenstilstand meermaals het toneel van een grote vredesmeeting. (Amsab-ISG, Gent)

Onder: Een hakenkruis en reclame voor Jud Süss, een antisemitische propagandafilm: het café van het Feestlokaal in handen van de nazi's tijdens de Tweede Wereldoorlog. (Amsab-ISG, Gent)

geren stroomden later door naar De Natuurvrienden, een vereniging voor sociaal toerisme. Ze organiseerde er onder meer diavoorstellingen en had een reisbureau op de benedenverdieping, waar je je kon inschrijven voor uitstappen naar binnen- en buitenland. Een outsider tussen al die verenigingen was de Socialistische Studiekring. De leden daarvan waren overwegend hoogopgeleiden, terwijl de andere verenigingen vooral uit arbeiders bestonden. Tijdens de jaren 1930 kregen de meeste verenigingen het moeilijk om hun leden te houden. Vaak werd de economische crisis als reden aangehaald, maar wellicht zat ook het succes van de bioscoop er voor iets tussen. Ook al was het Feestlokaal vooral bedoeld als ontspanningstempel, toch vonden er tijdens het interbellum regelmatig activiteiten plaats die misschien eerder in Ons Huis thuishoorden. De vakbond, de coöperatie en de mutualiteit vergaderden er soms, de partij hield er congressen, politieke meetings en feesten voor partijleden en -organisaties. Zo waren er bijvoorbeeld een groot huldebetoon aan Anseele toen hij vijftig jaar lid was van de partij, een tentoonstelling naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van de coöperatie en propagandabijeenkomsten voor het Plan van de Arbeid, dat in de jaren 1930 de economie opnieuw moest aanzwengelen.

Van Soldatenheim tot Café Quebec

Tijdens de Tweede Wereldoorlog richtten de Duitsers het Feestlokaal al vrij kort na de inval in als Soldatenheim. Cinema Vooruit werd een Wehrmachtskino voor de soldaten. De socialistische verenigingen moesten het gebouw niet alleen verlaten, de bezetter dwong verschillende ervan hun activiteiten stop te zetten. Plots hielden collaborerende

extremrechtse groeperingen meetings in het Feestlokaal – van een ideologische metamorfose gesproken. De Duitsers sloten ook de bibliotheek. Gentenaar Ivo Paul Ego, die al jaren als ober in het Feestlokaal werkte, schreef in zijn dagboek over de bierfestijnen en banketten die de Duitsers er organiseerden en over de gulzigheid van de zusters van het Rode Kruis die hen gezelschap hielden. Die overdaad stond in schril contrast met het voedselgebrek voor het personeel en de meeste Gentenaars toen. Na de Bevrijding vormden de geallieerden het Feestlokaal om tot ontspanningsruimte voor de troepen. Die konden er onder andere naar de film. De Canadezen herdoopten het tot Café Quebec.

Terugkeer van de bedrijvigheid

De coöperatie Vooruit kreeg het Feestlokaal in 1946 terug in handen. Als vanouds vonden er in de Restaurantzaal bals plaats. Elke zaterdag kwamen de jongeren er drinken, dansen en vrijen. De dagschotels, banketten en brasserieconcerten kwamen ook terug. De coöperatie verhuisde haar hoofdzetel naar het Feestlokaal en hield er haar ledenvergaderingen. Ook

andere takken van de socialistische beweging, zoals de partij en de vakbond, organiseerden er opnieuw bijkomsten, met de traditionele 1 mei vieringen opnieuw als hoogtepunt.

In de heropgestarte Cinema Vooruit kwamen wekelijks duizenden bezoekers voornamelijk commerciële films bekijken. De coöperatie richtte de vzw Volksontvoogding op om Cinema Vooruit uit te baten. Die verdeelde de inkomsten ervan onder de verschillende socialistische culturele verenigingen in de regio. Op die manier werd de bioscoop een belangrijke financier van het rode verenigingsleven – en met de vzw ontsnapte de coöperatie in één beweging aan de belasting op vermaak. Voor de verenigingen waren de subsidies van Volksontvoogding zeer welkom. In ruil rekende de coöperatie op de trouw van hun leden. Ze verwachtte dat die enkel in haar winkels inkopen deden en in haar cafés wat gingen drinken.

De Multatulikring, Harmonie Vooruit, de Rode Valken ..., na de oorlog maakten ze van het Feestlokaal opnieuw een ware bijenkorf. Er kwamen ook enkele nieuwe verenigingen bij. De Anseele Vrienden bijvoorbeeld was een gemengd koor dat er repeteerde en regelmatig optrad. De Studiekring Edward Anseele bestudeerde in het Feestlokaal allerlei problemen van de coöperatie, om de werking ervan te verbeteren. Eén keer per maand kwam De Samenwerkster, een vrouwenbond, samen in de Restaurantzaal voor voordrachten, film- of diavoorstellingen. De Leesclub Boekuil organiseerde heel even lezingen van bekende literatoren als Willem Elsschot en Louis Paul Boon in

Links: Reclame voor het Coopmagazijn dat in 1956 in het Feestlokaal opende. De winkel kwam in de plaats van de Grote Magazijnen op de Vrijdagmarkt en moest de concurrentie aangaan met recente warenhuizen als Sarma en Priba. (Amsab-ISG, Gent)

Onder links: Ambiance in de Grote Zaal van het Feestlokaal tijdens een optreden georganiseerd door de Music Club in het midden van de jaren 1950. (Amsab-ISG, Gent)

Onder rechts: Meeting van de overheidsvakbond ACOD op 5 januari 1961, tijdens de algemene staking tegen de Eenheidswet. (Amsab-ISG, Gent)

Geheel onder links: Concert van Harmonie Vooruit, Marxkring en De Anseele Vrienden tijdens het Meiavondfeest in 1948. (Amsab-ISG, Gent)

Geheel onder rechts: In de Domzaal vonden na de Tweede Wereldoorlog onder meer turnlessen plaats van de Gentse Federatie van Socialistische Turngroepen. (Amsab-ISG, Gent)

Boven: De Vrijzinnige Werkmansbibliotheek, met Albert Bracke achter de balie. (Amsab-ISG, Gent)

Onder: Catalogus uit 1960 van de letterkundige werken in de collectie van de Vrijzinnige Werkmansbibliotheek. (Amsab-ISG, Gent)

het Feestlokaal, maar trok er al snel weg omdat je de schrijvers amper kon verstaan door het kabaal van dansende mensen in de Restaurantzaal.

Begin jaren 1950 keerde de bibliotheek terug naar het Feestlokaal. Omdat bibliothecaris Albert Bracke arbeidersopvoeding ontzettend belangrijk vond, zag hij het als zijn missie om de bezoekers van de bibliotheek weg te houden van triviaalliteratuur en ze aan te zetten om degelijke non-fictie te lezen. Hij waakte erover dat alle boeken op tijd terug werden gebracht. Met soms behoorlijk laconieke briefjes spoorde hij lezers daartoe aan. Toen 'De geschiedenis der erotiek' van Carl van Bolen veel te lang uitgeleend bleef, schreef hij: 'Ik weet wel dat u weinig tijd hebt om te lezen, maar na deze periode zult u nu zeker wel alle trucjes van de Kamasoetra van buiten kennen.'

Een stervende zwaan

Het faillissement van de Bank van den Arbeid in 1934 en de Tweede Wereldoorlog waren zware aderslatingen geweest voor de coöperatie. Het patrimonium kwam zwaar gehavend uit het conflict. In het

Feestlokaal hadden de Duitsers lelijk huisgehouden. De plundering na hun aftocht richtte ook al een ware ravage aan. Toen het gebouw weer in handen van de coöperatie kwam, begon die aan een opruimoperatie. Voor een grondige restauratie van het gebouw had ze echter onvoldoende middelen.

In de jaren 1950 leek Vooruit zich te herstellen, maar de twee daaropvolgende decennia ging de coöperatie opnieuw achteruit. Door de hogere levensstandaard hadden de arbeiders heel wat extra mogelijkheden om hun vrije tijd in te vullen. De nieuwe amusementscultuur vonden ze aantrekkelijker dan de vaak nogal oubollige activiteiten van de socialistische verenigingen. En er was natuurlijk de televisie. Daardoor kwam er steeds minder publiek naar het Feestlokaal. Cinema Vooruit werd verlieslatend. Geld om de zaal te moderniseren was er niet. Op den duur waren de zetels afgeleefd, hing er een doordringende stank en was het er Siberisch koud. De weinige bezoekers kwamen vooral omwille van de lage toegangsprijs, de programmatie van degelijke arthousefilms en de grootte van de zaal: ideaal voor een vrijpartij. Voor de culturele verenigingen, die sowieso al krap bij kas zaten, betekende de terugval van de bioscoop dat hun subsidies stilaan opdroogden.

Omdat er steeds minder geld was om het gebouw te onderhouden, raakten meer en meer zalen in onbruik. Er sijpelde water binnen, de brandveiligheid liet te wensen over. Heel wat verenigingen verlieten het gebouw. In de jaren 1970 was het café een van de weinige plekken waar nog volk over de vloer kwam. Een levendige plek was het toen al lang niet meer. Enkel op zondag gebeurde er nog wat, wanneer de senioren van de beweging er kwamen dansen.

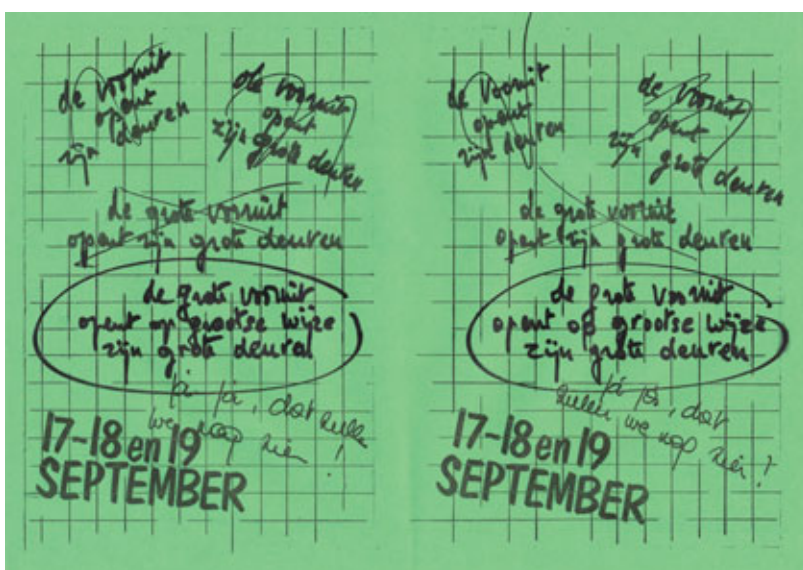
Een nieuw leven

Overall in België waren volkshuizen in hetzelfde bedje ziek. Coöperaties konden moeilijk het hoofd boven water houden. Dat leidde tot verwaarlozing en verkrotting. Sommige volkshuizen kregen een nieuwe bestemming, andere werden afgebroken. Ook voor het Feestlokaal in Gent dreigde eind jaren 1970 de afbraak. In 1981 organiseerde Proka, een centrum voor artistieke vernieuwing, in de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten een tentoonstelling over het Feestlokaal. Fotografiestudenten maakten sfeerfoto's in de vele verlaten gangen en zalen van het gebouw. Die werden samen met oude archiefphoto's getoond. De initiatiefnemers wilden aandacht vragen voor de architecturale waarde van het Feestlokaal. Ze hoopten dat het gerestaureerd zou worden en dat er opnieuw veel bezoekers zouden komen.

De tentoonstelling kwam als geroepen voor enkele gedreven jongeren. Zij probeerden de coöperatie al een tijd te overtuigen om hun de benedenzaal in de achterbouw toe te vertrouwen, zodat ze die nieuw leven konden inblazen. Gent kampte immers met een schrijnend gebrek aan culturele infrastructuur. Ze kregen uiteindelijk groen licht. In 1982 richtten ze de vzw Socio-cultureel Centrum Vooruit op. Die

ging het hele gebouw restaureren en het als progressief artistiek ontmoetingscentrum uitbaten. Ook al waren zo goed als alle leden van de raad van bestuur ervan prominenten uit de socialistische beweging, de initiatiefnemers wilden graag af van dat rode etiket. Ze waren zelf, naar eigen zeggen, geen lid van de partij en zagen de ontzuiling van het Feestlokaal als een prioriteit. Het was hen menens: tot ontsteltenis van een aantal partijmilitanten werd met de gemeenteraadsverkiezingen dat jaar alle verkiezingsmateriaal uit het gebouw geweerd. De jonge garde begon met een grote opruimactie in het gebouw. Door de hoge werkloosheid waren er vrijwilligers genoeg. Ze voerden karrevrachten rotzooi af. Velen herinneren zich nog steeds de talloze duivenkarkassen en kilo's duivenstront. De Restaurantzaal, het café en de benedenzaal werden opgeknapt om opnieuw in gebruik te nemen. Het geld daarvoor kwam onder meer van verschillende socialistische organisaties en van een inzamelactie bij de Gentenaars. De vrijwilligers denken vandaag nog met nostalgie terug aan de periode. Het enthousiasme, de creativiteit, de sfeer, allemaal ingrediënten van een wellicht enigszins geromantiseerde herinnering.

Op 17, 18 en 19 september 1982 opende het gebouw opnieuw de deuren. Het publiek – mét speleologenhelm – kreeg rondleidingen door de vele gangen en zalen. Er waren optredens, theater, een bal voor senioren ... Het weekend was een succes: duizenden bezoekers en massale persbelangstelling. De weken erna zat het café opnieuw afgeladen vol. Het werd dé ontmoetingsplek voor al wie zich in Gent als progressief beschouwde. Na enkele weken vonden er in de benedenzaal pop- en rockconcerten plaats. De nieuwe Vooruit draaide voornamelijk op vrijwilligers. Om geld in het laatje te brengen, werden zalen vaak

verhuurd voor fuiven, dansinitiaties, muzieklessen en allerlei andere activiteiten. Die inkomsten waren hard nodig om het gebouw te onderhouden en een eigen programmatie uit te bouwen. In 1983 belandde het Feestlokaal op de lijst van beschermde monumenten, waardoor de vzw voortaan aanspraak maakte op restauratiesubsidies.

Monument in de steigers

Het Feestlokaal stond enkele decennia in de steigers. Architect Ro Berteloot, gespecialiseerd in restauratiewerken, begeleidde het hele proces. De toestand van het gebouw was dramatisch toen hij eraan begon: 'Het regende binnen in de Sportzaal [nu Domzaal], door de Bibliotheek tot in de Balzaal. Er stonden emmers, kuipen zelfs, op de zolders boven het theater. [...] De houten kaders waren rot, [...] niet langer op te lappen, laat staan te restaureren.' Eerst voerde hij dringende instandhoudingswerken uit, die het gebouw behoedden voor verdere aftakeling. In de jaren 1990 volgde de grondige restauratie. Die werd

Geheel boven: De kassa van Cinema Vooruit omstreeks 1960. (Amsab-ISG, Gent)

Boven: Flyer voor de openingsfeesten van de herbestemde Vooruit. (Amsab-ISG, Gent)

Links: De roze Vooruit: voor Gentse holebiverenigingen werd het herbestemde Feestlokaal een favoriete fuifplek. (Amsab-ISG, Gent)

Onder:

Restauratiewerken in de Theaterzaal in het midden van de jaren 1980. (Amsab-ISG, Gent)

in fases uitgevoerd. Het was belangrijk dat het gebouw gedurende het hele proces voor het publiek toegankelijk bleef. De inkomsten waren namelijk broodnodig.

De voorgevel werd als eerste aangepakt. Hij werd gereinigd, behandeld tegen vocht en het voegwerk werd hersteld. Roestvrije stalen staafjes moesten duiven op een afstand houden. Verder kregen de daken van de voorbouw tijdens de eerste fase een bedekking in rood koper of lood. De doorzichtige koepel van de Domzaal werd vervangen door een houten dakstructuur met lood, die geluid van regen en stadslawaai weert. Het interieur van de ruimtes in de voorbouw kreeg grotendeels zijn oude pracht terug. In de tweede fase kreeg de achtergevel een gelijkaardige beurt als de voorgevel. De restauratie van het café volgde in de derde fase. Die gebeurde tijdens de zomersluiting van 1994. Er kwamen kopieën van de originele houten deuren, de vloer werd vervangen door tegels uit de gang naar de Theaterzaal, de trap naar de Wintertuin werd hersteld... Tafels en stoelen, in Indonesië gefabriceerd naar het model van het oude meubilair, kwamen later aan. Het warenhuis links van het Feestlokaal kwam in de vierde fase aan de beurt. Dat was

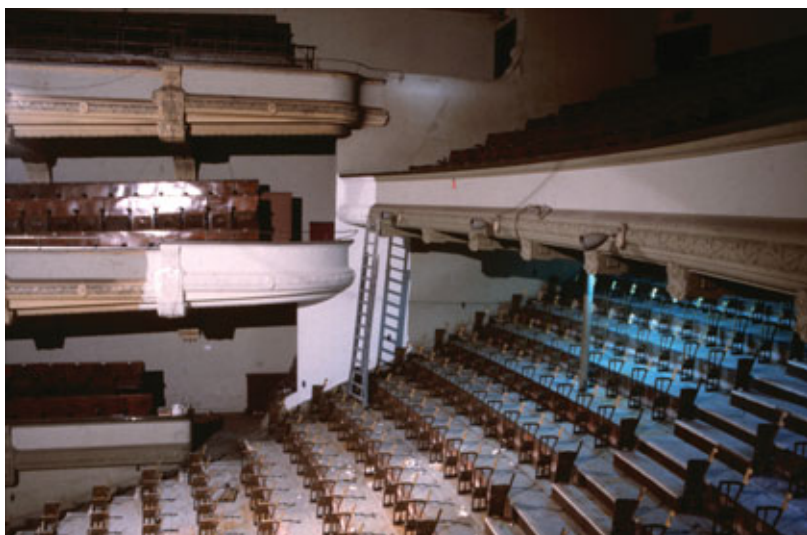
meer een herinrichtingsproject; architect Luc Reuse voerde het uit. Er kwamen een nieuw bespreekbureau, kantoren, vergaderlokalen... In de vijfde fase werden de resterende daken en gevels aangepakt, de bijgebouwen met loges, keukens, eetruimtes en repetitielokalen volgden in de zesde fase.

In 1998 konden de restaurateurs aan de achterbouw beginnen. De Concertzaal kreeg een nieuwe houten vloer. De muren kregen hun oorspronkelijke kleur terug; roze – behoorlijk apart voor een rocktempel. Er kwam een toeg in de zaal en een nieuwe, ruime toegang. In de Theaterzaal werden de stoelen vervangen door nieuwe exemplaren naar oud model. De restauratie van het glas-in-loodplafond was een huzarenstuk. Met de overgebleven stukken moest het gereconstrueerd worden. De Amerikaanse producenten die destijds het originele glas hadden gemaakt, leverden de ontbrekende delen ervan. In september 2000 werd de voltooiing van de restauratie gevierd. Alles samen heeft ze meer dan 12 miljoen euro gekost.

Bijenkorf en centrum van artistieke vernieuwing

In de jaren 1970 en 1980 ontstonden er in België nieuwe, alternatieve cultuurcentra als antwoord op de klassieke cultuurhuizen. Sociocultureel Centrum Vooruit was daar één van. Het schuwde het artistieke risico niet, maar had het wel moeilijk op het vlak van personeel, financiën en infrastructuur. Het draaide hoofdzakelijk op werknemers in nepstatuten en vrijwilligers. Er stond vrijwel niets tegenover de zware inspanningen die zij leverden. Pas vanaf 1986 kreeg Vooruit subsidies van de Vlaamse overheid, wat later kwamen ook Stad Gent en Provincie Oost-Vlaanderen met de eerste middelen over de brug. Omdat het aanvankelijk zo weinig overheidssteun kreeg, spijdsde Vooruit zijn kas zo veel mogelijk zelf door zalen te verhuren en het café te exploiteren. Vooruit programmeerde zeer breed en was weinig selectief bij die zaalverhuur – van een programmatorische koers was nog geen sprake. De eerste jaren leverde dat een chaotische variatie op: concerten, koffietafels, experimentele dans en theater, fuiven, aerobic... Er kwam een bont publiek over de vloer, van kinderen en senioren tot new wavers en punkers, ze liepen er allemaal door elkaar rond. Geld om het personeelsbestand uit te bouwen was er niet, de meeste middelen gingen naar het onderhoud van het gebouw. Zijn ambities op artistiek gebied kon het cultuurcentrum daarom niet volledig verwezenlijken.

Vooruit besloot daar wat aan te doen. In 1988 werd Socio-Cultureel Centrum Vooruit omgedoopt tot Kunstencentrum Vooruit. De eigen activiteiten moesten een geprononceerder profiel krijgen, het artistieke beleid moest de grootste prioriteit worden. Daarbij stond vernieuwend werk uit verschillende kunst disciplines centraal. Vooruit ging niet enkel producties van anderen brengen, maar ook zelf (co)produceren. Het gebouw werd een werkplaats waar kunstenaars uit binnen- en buitenland samen aan producties kon-

den sleutelen. Het personeelstekort werd terwijl al-
maar nijpender. De werkdruk nam toe en er heerste
bij momenten een gespannen klimaat. Het artistiek
personeel verweet de werknemers die zich met zaal-
verhuur en horeca bezighielden, dat ze zich te weinig
inzetten voor de eigen activiteiten. Het horecateam
was dan weer misnoegd omdat het te weinig op de
hoogte werd gehouden van de programmatie. Met
duidelijkere afspraken rond de verhuur van zalen
kwam er wat meer rust.

Het Podiumkunstendecreet van 1993 zette Vooruit
op het lijstje van officieel erkende en gesubsidieerde
kunstencentra. Het gaf de organisatie een grotere fi-
nanciële slagkracht. Er kwam meer personeel en de
werking professionaliseerde. Het kunstencentrum
verschoof, samen met de collega-instellingen, meer
en meer naar het centrum van de cultuurwereld, de
rock-'n-rollaanpak maakte plaats voor bedrijfslogica.
Vooruit bleef in de jaren 1990 inzetten op vernieu-
wend podiumkunstenwerk. Het had intense contac-
ten met theatergezelschappen uit Vlaanderen en
Nederland. Huisgezelschap Blauwe Maandag Com-
pagnie zorgde, met coproductionele steun van het
kunstencentrum, in 1997 voor een mijlpaal in de
Belgische theatergeschiedenis: 'Ten oorlog', een twaalf
uur durende bewerking van acht koningsdrama's
van Shakespeare door schrijver Tom Lanoye in een
regie van Luc Perceval. Vooruit liet daarnaast de ver-
scheidenheid van het hedendaagse danslandschap
zien, met werk van heel wat binnen- en buitenlandse
choreografen en gezelschappen. Les Ballets C. de la
B. waren op het gebied van dans de voornaamste
partner. De vernieuwende lijn trok Vooruit ook door
in de muziekprogrammatie. Het bracht onder meer
een avontuurlijke mix van jazz, avant-garderock en
etnisch klassieke muziek.

Naast theater, dans en muziek organiseerde Vooruit
tentoonstellingen, lezingen, debatten, nabesprekin-
gen ... die voor duiding en kritische reflectie moes-
ten zorgen bij de programmatie. Voor de zaalverhuur
ging het erover waken dat de activiteiten in de lijn
lagen van de eigen programmatie. Het gebouw be-
hield wel zijn bijenkorffunctie. Het bleef dé uitver-
koren plek voor fuiven en andere activiteiten van bij-
voorbeeld studentenkringen, holebiverenigingen en
organisaties als Oxfam en Amnesty International. De
Vlaamse Opera vond er even onderdak voor zijn
lunchconcerten, Behoud de Begeerte verzorgde er
literaire evenementen, On the Rox programmeerde
Nirvana, Sinéad O'Connor en de Red Hot Chili Pep-
pers op het podium van de Concertzaal.

Met de start van de eenentwintigste eeuw zette Voor-
uit de internationalisering van zijn werking voort,
bouwde het een intensere projectwerking uit en ging
het meer coproduceren. Al behoorde het tot de best
gesubsidieerde kunstencentra van Vlaanderen, toch
volstond dat niet om de volledige werking te betalen.
Vooruit genereerde meer dan de meeste andere in-
stellingen zelf zijn inkomsten, onder meer uit horeca,
zaalverhuur en ticketverkoop. Een andere belangrijke
stap daarin was de oprichting van Yesplan, een spin-

off die de planningssoftware die Vooruit samen met
softwarebedrijf Inceptive had ontwikkeld, ging
commercialiseren. Dat alles gaf het Kunstencentrum
de mogelijkheid om meer personeel vast in dienst te
nemen en verschillende afdelingen, zoals die voor de
marketing, beter uit te bouwen. Verdere professiona-
lisering dus.

Naast de voortzetting van de vernieuwende
kunstprogrammatie, kwam er – opnieuw – plaats voor
maatschappelijk engagement. In 2003 was er een
enorme belangstelling voor 'Oorlog is geen kunst',
een manifestatie als protest tegen de dreigende inval
in Irak. Door het succes ervan concludeerde het
kunstencentrum dat het zich te eenzijdig had gecon-
centreerd op de artistieke werking en te weinig op dat
engagement. Er kwamen meer lezingen, gesprekken
en debatten over maatschappelijke thema's – Midden-
Oostencorrespondent Robert Fisk en de Egyptische
activiste Nadal el Saadawi waren er onder meer te gast.

Kunstencentrum Vooruit is vandaag, met een hon-
derdtal personeelsleden, jaarlijks ongeveer 2000 acti-
viteiten en 350.000 bezoekers, uitgegroeid tot een
culturele instelling van formaat. Het ontstond in de
periferie van het Vlaamse podiumlandschap, vandaag
behoort het tot het centrum ervan. Net als zijn voor-
ganger het Feestlokaal van Vooruit, is het een plaats
van ontmoeting, cultuur en engagement. Het op-
schrift 'Kunst veredelt', dat al een eeuw boven het
podium van de Theaterzaal te lezen is, mag dan wel
behoorlijk hoogdravend klinken, het kan vandaag
nog steeds het motto van de cultuurtempel zijn.

Meer weten?

Liesbet Nys (UGent, Instituut voor Publieks-
geschiedenis) voerde gedurende drie jaar onderzoek
naar de geschiedenis van het Feestlokaal van Vooruit
in de Bagattenstraat. Het resultaat daarvan presen-
teert ze in een rijk geïllustreerd en vlot leesbaar boek.
'100 jaar Vooruit' werd uitgegeven door uitgeverij
Hannibal, in nauwe samenwerking met Amsab-ISG
en Universiteit Gent. Het boek is verkrijgbaar in
Amsab-ISG, het STAM, Kunstencentrum Vooruit
en in de boekhandel. In het STAM kan je nog tot 1
december 2013 terecht voor de gelijknamige ten-
toonstelling.

Servaas Lateur (Dendermonde, °1981) werkte als
administratief medewerker bij Victoria Deluxe. Sinds
2009 is hij eindredacteur bij Amsab-Instituut voor
Sociale Geschiedenis.

45 jaar leven in de brouwerij: de geschiedenis van **Brouwerij Vooruit**

Een nieuw fenomeen dat zich vanaf het einde van de negentiende eeuw voordoet is de oprichting van coöperatieve brouwerijen door belangengroeperingen. In dit artikel verkent brouwer en brouwerijhistoricus Chris Vandewalle de geschiedenis van Brouwerij Vooruit. Het brouwerijonderzoek gebeurde naar aanleiding van 100 jaar Vooruit Gent in 2013.

AUTEUR: Chris Vandewalle

De eerste steenlegging

In 1897 stichtte de Belgische Arbeiders Partij de eerste coöperatieve brouwerij van België: Le Progrès in Jolimont. In Gent werden ook dergelijke pogingen ondernomen maar zonder succes. De krant Vooruit meldde op 2 juni 1898 dat de samenwerkende brouwerij *l'Alliance Gantoise* in Gent failliet werd verklaard. De reden is onbekend. De oprichting van de Samenwerkende brouwerij *Antwerpia* te Bergerhout en de brouwerij *Help U Zelve* in Antwerpen rond de eeuwwisseling moeten we in hetzelfde licht zien. Deze coöperatieve tendens werd door de traditionele brouwers met argusogen bekeken.

Het is ruim negen jaar wachten op een nieuw coöperatief initiatief binnen de Stad Gent. Op 23 september 1907 wordt de aanvraag (17.09.1907) van de Samenwerkende Maatschappij Vooruit nr. 1 voor het bouwen van een nieuwe stoombrouwerij door het college van burgemeester en schepenen van de Stad Gent goedgekeurd. De realisatie van het bouwproject werd uitgewerkt door huisarchitect Fernand Dierkens (1856-1936). Het nieuwe complex werd ingeplant op een binnenerf tussen de Fuchsiastraat en de Dahliastraat. Volgens het grondplan werd de brouwerij links aangebouwd aan reeds bestaande kantoren. De algemene toegang tot de brouwerij was voorzien via de Dahliastraat. De eerste steen van de brouwerij Vooruit werd gelegd eind 1907.

Uit het grondplan (gelijkvloers) dat bij de bouw aanvraag was gevoegd, blijkt dat de nieuwe stoombrouwerij geconcipieerd was als een cascadebrouwerij. Deze had de volgende indeling: de bestaande kantoren, de kuiperij (35,07 m²), de wasplaats voor de tonnen (76 m², met verluchting op het dak) en een buiteningang naar de kelders, de stoomketel en hoge schoorsteen (72 m²), de motor (38,8 m²), de brouwerij (87,3 m²) met gelijk-

vloers en drie verdiepingen en de koelbak (38,8 m²). Naast de brouwerij werd een remise of stockageplaats (45,59 m²) gebouwd. De totale gevellenlengte was 50,75 meter.

Op de ruime zolderverdieping van de drie bouwlagen tellende brouwerij werd de mout bewaard. Een foto uit 1913 levert het mooie bewijs dat de werklieden de mout omhoog trekken naar de zolderverdieping. Op de tweede verdieping werd de mout geplet in een cilindermolen om van daaruit via de tremel of trechter in het plafond in de roerkuip op de tweede verdieping gestort te worden. De stoommachine die links van de brouwerij in een apart gebouw met hoge schoorsteen stond opgesteld zorgde voor de aandrijving van deze moutbreker. De warmwaterketel, die nodig is voor het beslaan van de mout in de roerkuip, bevond zich op de derde verdieping. De koudwaterbak stond eveneens op deze verdieping opgesteld, maar omwille van het cascadestelsel stond deze ietwat hoger dan de warmwaterketel. In de brouwzaal op de eerste verdieping bevonden zich naast de roerkuip ook de brouw- of bierketel. Na het beslag werd de wort in deze ketel gekookt met hop. In het koelschip op de eerste verdieping werd de wort na de hopkoking gekoeld tot ongeveer zes graden. Op het gelijkvloers bevond zich de gijl- of de gistkuip, waar de gehopte wort, eenmaal voldoende afgekoeld, samen met de biergist werd aangemengd. De effectieve lagering gebeurde tot slot in de gistingkelder, die zich samen met de bewaarkelder op het niveau -1 bevond.

Enkele bronnen geven aan dat de stoombrouwerij behoorlijk snel werd gerealiseerd en ingericht, gelet op het feit dat de aanvraag en de goedkeuring dateren van september 1907. Eind augustus 1908 heeft men reeds 64 brouwsels geproduceerd! Heeft men de brouwerij gebouwd en ingericht in een achttal maanden tijd? Op dezelfde site werd rug aan rug met de brouwerij de chicorei- en suikerdrogerij 'De Zon' opgetrokken door de Samenwerkende Maatschappij Vooruit (in 1910). De toegang was voorzien via de Fuchsiastraat. Zou de combinatie van een suikerdrogerij (met ast) en een brouwerij er op wijzen dat er zelf mout werd geproduceerd voor de brouwerij Vooruit? Verder onderzoek zal dit moeten uitwijzen.

De eerste bierproductie

De uitbating van de brouwerij moest zorgen voor bijkomende ontvangsten voor de Samenwerkende Maatschappij Vooruit nr. 1. Dat meldde de bilan (1907-1908) van de Raad van Bestuur. In november 1908 schrijft men: *'... van nu af zijn wij verzekerd door de regelmatige verhoging onzer ontvangsten, door de opening onzer brouwerij, onzer zevende apotheek en van nieuwe hulphuizen, toekomstige jaar meer dan 4 miljoen frank ontvangsten te zullen doen...'*

De bierproductie (volgens de infusiemethode) werd wellicht opgestart in het voorjaar van 1908. Op het einde van augustus 1908 had men reeds 64 brouwsels

Onder: Fles van de Brouwerij Vooruit, Gent. *Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.*

Boven: Zwart-witfoto van de voorgevel van de brouwerij van de coöperatie SM Vooruit, 1913 Gent, Dahliastraat. Van links naar rechts zien we: de tonnenwasplaats met kelder, de stookketelruimte met schoorsteen, de motorruimte, het brouwerijgebouw met drie verdiepingen, de koelzaal met koelschip en de bottelruimte. *Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.*

geproduceerd en 51.200 kilo mout gestort. Dit komt neer op circa 800 kilo moutstorting per brouwsel. Voor de storting werd 5.120 Belgische frank aan accijnsrechten betaald. De bieren, die de brouwerij Vooruit voor de Eerste Wereldoorlog brouwde, waren bieren van hoge of bovengisting.

Het betrof *Enkel bier* (1,7%) en *Dubbel bier* (2,7%). *Enkel bier* duidt op het basisproduct van de brouwerij. De term 'Dubbel bier' werd gegeven aan bier dat meer grondstoffen (mout) bevatte dan Enkel, het gewone bier. Dubbel is meestal middel tot donkerbruin van kleur, met een zoete tot bittere smaak.

Volgens de bilan (augustus 1908-september 1909) – gepresenteerd in november 1909 - van de Raad van Bestuur van Vooruit nr. 1 werd de verkoop *in gang gestoken den 5 december 1908, nauwelijks kon het bier uitgevoerd worden of talrijke kalanten deden hun bestelling. Op einde december 1908 telden wij reeds 129 kalanten en in augustus 1909 telden wij reeds 777 kalanten. Aan onze kalanten werden er niet min dan 3.793 bestellingen afgeleverd. In Ons Huis leverden wij 180 tonnen enkel en 171 tonnen dubbel bier. In het Feestlokaal, 43 tonnen enkel en 91 tonnen dubbel bier. De totale ontvangst beliep 35.225,19 Belgische Frank. Dit is een prachtig begin, waarover wij ten volle verheugd mogen zijn.* Maar op het einde van 1909 had de brouwerij 36.057,03 BEF aan onkosten. In het eerste jaar werd dus een verlies geboekt van 831,84 BEF. Volgens de berekening van het eerste werkjaar 1908-1909 werden er meer tonnen *Dubbel bier* (262 stuks) verbruikt in *Ons Huis* en in het *Feestlokaal* dan *Enkel bier* (223 stuks).

Voor het tweede werkjaar 1909-1910 had de brouwerij 81.225,65 BEF aan inkomsten (verkoop van bie-

ren). De uitgaven beliepen 37.194,76 BEF aan verbruikte grondstoffen en 43.588,25 BEF aan diverse onkosten (o.a. lonen). De brouwerij had een winst van 442 BEF. We lezen in november 1910 dat *onzer brouwerij is de moeilijkheden van 't begin ten volle te boven gekomen. Voort, goed gebrouwen, knap gewerkt, daarbij wat propaganda en onze brouwerij wordt de grootste van de stad.*' (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1909-1910).

De eerste uitbreiding 1909-1910: nieuwe toekomst in flessen

Flessenbier was al behoorlijk ingeburgerd aan het begin van de twintigste eeuw, zeker voor de bevoorradings van particulieren. Om 'de grootste' van de stad te worden nam de raad van bestuur de beslissing om bier te verkopen in flessen van 0,75 centiliter. Dat lezen we in november 1910: *'... de werking onzer brouwerij hebben wij uitgebreid tot den verkoop van bier in flesschen, en den uitslag laat ons toe verhoopen eene schoone toekomst te ontmoeten te gaan...'* (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1909-1910).

Hiervoor werd de brouwerij uitgebreid met een nieuwe bottelarij. Op 12 mei 1909 werd een nieuwe aanvraag ingediend aan het Gentse stadsbestuur door de Samenwerkende Maatschappij Vooruit nr. 1 om *'een nieuw deel te bouwen aan hare brouwerij Dahliastraat nr. 23 Gent.'* Op 21 mei 1909 keurde het college van burgemeester en schepenen de aanvraag goed. De bestaande remise (45,59 m²) werd vergroot met een nieuw deel gebouw met een gevel-lengte van 40,20 meter.

Voor de inrichting en de uitrusting van de nieuwe bottelarij kunnen we ons baseren op twee mooie fo-

Zwart-witfoto van de Brouwerij Vooruit, zicht op de binnenplaats met de kuiperij, de tonnenwasserij en de stookplaats. Bemerkt de typische bierwagens. Gent, 1946. Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

to's die in 1913 genomen werden door de Gentse fotograaf Theo De Graeve. De binnenopnames tonen de recente investeringen van de brouwerij Vooruit (1909-1910): de afvullijn, de flessenborstelmaschine en de spoelmachine.

Ruim negen maand later doet de Maatschappij op 28 februari 1910 opnieuw een bouwaanvraag voor de inrichting 'van een gebouw voor bierketel met vuring in hare brouwerij'. Het dossier bevat een doorsnede en een grondplan. Deze ruimte werd aangebouwd aan de achterkant van de bestaande brouwzaal en werd voor de rookafzuiging/vuring verbonden met de bestaande schoorsteen. Dit nieuwe gebouw was onderverdeeld in drie ruimtes. De bier- en kookketel stonden in de middelste ruimte (46 m²). De rookafzuiging van de vuring was verbonden met de bestaande schoorsteen waar de stookketel opgesteld stond. De gevallengte van dit nieuwe bijgebouw was 24 meter. De ingemetselde bierketel had een doorsnede van 3 meter en een hoogte van 3,50 meter. De aanvuring gebeurde langs onder met de kolen. Het college van burgemeester en schepenen keurde de uitbreiding goed op 5 maart 1910. Dit betekende een extra kookcapaciteit voor de brouwerij.

'Alle grondstoffen, gebruikt om bier te brouwen, hebben een groote prijsverhoging ondergaan' schrijft men in november 1911. *'Het mout is zoo hoog in prijs gestegen, dat het ons 2.500 frank zal meer kosten dan in 1911 voor dezelfde hoeveelheid; de hop kost drie maal zooveel dan verleden jaar; ook het voederen der paarden zal ons tenminste 3.000 frank meer kosten...'* (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1910-1911). Voor het eerst krijgen we opnieuw een cijfer van de storting van de grondstoffen voor het jaar 1910-1911, zijnde 128.900 kilo mout. De inkomsten van de brouwerij stegen naar 131.748,89 BEF. De uitgaven beliepen 45.223,06 BEF aan verbruikte grondstoffen en 72.981,14 BEF aan diverse onkosten. Het winstbedrag steeg naar 13.544,69 BEF. Dit is het enige vooroorlogse jaar dat de winstmarge zo hoog zal liggen.

Men schrijft verder: *'...wat de brouwerij betreft, mogen wij eenen belangrijken vooruitgang vaststellen. Het spijt ons dat slechts een klein deel onzer leden ons bier regelmatig koopen, nochtans heeft de maatschappij den verkoop van het bier op flesschen ingericht, ten einde al de leden, die geen half of kwart ton konden indoen, ook de gelegenheid te stellen het bier onzer samenwerking te koopen. Wij hopen dat al de leden, die het maar eenigszins kunnen, regelmatige kalanten van de brouwerij zullen worden. Ge ziet dus, leden, dat het beroep dat wij op u doen niet onbeantwoord mag blijven, en gij allen zult medehelpen aan den vooruitgang uwer brouwerij, want het is slechts door meer te brouwen dat wij ons zullen kunnen stellen tegen al die prijsverhogingen. Onnoodig er bij te voegen dat de kwaliteit steeds zal verzorgd worden en de zuiverheid onzer bieren gewaarborgd is...'* (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1910-1911)

Voor het boekjaar 1911-1912 werd 152.300 kilo aan mout gestort. De inkomsten bedroegen 163.573,73 BEF. De kostprijs voor de verbruikte grondstoffen bedroeg 64.082,09 BEF en de diverse onkosten bedroegen 91.067,89 BEF. De winst zakte naar 8.423,75 BEF.

In november 1912 lezen we: *'Verleden jaar voorzagen we dat het voederen der paarden minstens met 3 duizend frank zou vermeerderen in prijs. Dat cijfer is overtroffen. Het zakencijfer is geklommen met 32 duizend frank, waarvan 24.500 fr. van den verkoop van bier op flesschen. De grondstoffen waren in het verlopen jaar buitengewoon duur. Maar 'Vooruit' wil eerst en vooral zuiver en gezond bier vervaardigen. Zij aarzelden niet de beste grondstoffen te koopen. Zulks gaf echter voor uitslag dat ondanks de meer ontvangst de winst kleiner is dan verleden jaar. De meerverkoop verhoogde ook de algemeene kosten. Verleden jaar werden 128.900 kilogrammen gestort. Dit jaar 152.300 kilogrammen. Aan 10 centiemen de kilogram is eene verhoging van accijsrechten van 2.340 frank'* (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1911-1912).

Een bier voor het triomfjaar 1913

Het jaar 1912 is ten voeten uit het voorbereidingsjaar voor het komende triomfjaar 1913. Met de opening van het nieuwe Feestlokaal van Vooruit in zicht en de komst van de wereldtentoonstelling naar Gent bereidt de brouwerij zich op haar manier voor. Men gaat voor de ontwikkeling van een nieuw bier, zoals we kunnen lezen in november 1913. *'De ontvangsten 1912-1913 zijn gestegen met 32.600 frank waarvan 21.600 frank van den verkoop van Triomfbier. Vooruit werkt met de beste grondstoffen, die buitengewoon duur waren, daarbij de moeilijkheden en de kosten verbonden aan het zoeken naar een nieuw bier, waaruit ons Triomfbier is ontstaan, vergden van de maatschappij grootte opofferingen.'* (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1912-1913). Triomfbier was een blond bier van hoge gisting met een alcoholgehalte van 4 %.

Zwart-witfoto, binnenzicht op de flessenwasplaats van de brouwerij Vooruit. Zicht op een aantal werklieden die flessen reinigen met een halfautomatisch wastoestel, vermoedelijk jaren 1950. Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Boven: Prentbriefkaart met het portret van Jean Volders in de rechterbovenhoek, 1909-1910, Gent. Links staat een brouwer, in het midden het interieur van de bottelruimte. We zien een pomp met vliegwiël, een saturator, een filtertoestel en een halfautomatisch afvulttoestel. *Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.*

Onder: Advertentie van de bieren van brouwerij Vooruit uit het verslag van de RVB Vooruit 1911-1912. *Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.*

Wie achter de ontwikkeling van dit nieuwe bier stond is ons tot op heden onduidelijk. Dit bier zal het paradepaardje worden van de brouwerij Vooruit.

Honderd jaar geleden werd in Gent de *Exposition Universelle et Internationale de Gand* georganiseerd. De wereldtentoonstelling vond plaats van april tot oktober 1913, op de terreinen die nu grosso modo worden ingenomen door het Citadelpark en het Miljoenenkwartier, tot aan de universitaire campus De Sterre. De expo had toen nog sterk het karakter van een handelsbeurs en kreeg op een half jaar bijna tien miljoen bezoekers over de vloer. Deze wereldtentoonstelling gaf de haven- en fabrieksstad Gent internationale uitstraling en prestige, en was voor veel Gentse industriëlen een kans om nieuwe contacten te leggen en hun bedrijf te innoveren. Ook de brouwerij Vooruit bleef niet achter. Op de Belvédèrelaan (hoofdvas van de tentoonstelling) stond het grote paviljoen van Vooruit met een ruim terras waar 'Vooruit's Triombier' werd opgediend, gebrouwen in de eigen coöperatieve brouwerij. 'Geen wonder dat Vooruit met zulk een goed en krachtig bier van bij de eerste

Tentoonstelling de Gouden Medalie verkreeg. Zulks had voor gevolg dat de winst niet in evenredigheid der meer ontvangst was.' (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, november 1913, 1912-1913).

Het triomfjaar 1913 had ook een negatief kantje, zo lezen we in de krant de Volksstem van 20 april 1913: 'Vooruits' brouwerij: het socialistisch blad had gemeld, dat zijne brouwersgasten ook zouden staken. Vrijdag zijn echter drie bierwagens met volle lading uitgereden. Was dat bier misschien voor de socialistische leiders bestemd. Vermits zij niet staken, moeten zij dus ook niet vasten...'

Vanaf dit jaar zijn er geen cijfers meer beschikbaar inzake de storting van de grondstoffen (mout). Hiervoor zal het wachten zijn tot in het jaar 1930. De totale inkomsten voor het boekjaar 1912-1913 bedroegen 196.178,76 BEF. De kostprijs van de verbruikte grondstoffen kwam neer op 75.249,31 BEF en de uitgaven beliepen 111.716,13 BEF. De winst steeg opnieuw naar 9.213,22 BEF. Bij het afsluiten van het boekjaar in september 1913 was de wereldtentoonstelling nog niet afgelopen. Deze liep nog tot het einde van oktober. Een bijkomende factor voor de hogere inkomsten was de opening van het feestlokaal Vooruit, wat het bierverbruik de hoogte in joeg. Het boekjaar 1913-1914 werd op de vooravond van de Eerste Wereldoorlog (september 1914) afgesloten met 210.122,93 BEF aan inkomsten. De uitgaven beliepen 202.040,36 BEF. De winst bedroeg 8.082,57 BEF.

De Eerste Wereldoorlog

De rijkdom aan brouwerijen in Vlaanderen kreeg een gevoelige klap tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. De Duitse bezetter dwong de brouwers om samen te werken in één of twee centrale brouwerijen per regio. De andere brouwerijen werden tussen 1915 en 1918 ontmanteld, en alle materiaal werd verwerkt in de oorlogsproductie of hergebruikt in Duitsland.

Uit diverse bilans blijkt dat de brouwerij Vooruit verder produceerde tot 1917. De inkomsten van het eerste oorlogsjaar 1914-1915 (september 1915) zakten tot 163.051,08 BEF. De uitgaven beliepen 155.734,75 BEF. Het winstbedrag bedroeg 7.313,33 BEF.

'De Socialistische Brouwerij van de Coöperatie Vooruit heeft den prijs van haar bier als volgt samengesteld: enkel bier 22 francs de ton en dubbel bier 28 francs de ton' (Uit: 't Getrouwe van Maldegem, maandag 21 juni 1915, jaar 28 nr. 115).

De prijs per ton zal voor het Enkel Bier stijgen van 16 frank naar 22 frank per ton (+ 6 frank) en voor het Dubbel bier van 20 frank naar 28 frank (+ 8 frank) per ton.

Tijdens het tweede oorlogsjaar 1915-1916 bedroegen de inkomsten 163.051,08 BEF terwijl de uitgaven opliepen tot 163.993,58 BEF. Ondanks de prijsstij-

ENKEL BIER		MOUT en HOP	DUBBEL BIER	
van allerbeste hoedanigheid				
16 fr.	DE TON VAN 160 LITERS			20 fr.
8 fr.	DE 1/2 TON			10 fr.
4 fr.	HET 1/4 TON			5 fr.
0,10 fr.	DE FLESCHE			0,15 fr.
Brouwerij "VOORUIT"				
23, DAHLIASTRAAT, 23				
Men kan bestellingen doen in al de inrichtingen en aan al de bedienden van Vooruit.				
TELEFOON 654				

ging van het bier in 1915 werd een verlies geboekt van 2.831,04 BEF. Voor het boekjaar 1916-1917 (het derde oorlogsjaar) lezen we in september 1917 dat er voor de brouwerij voor 133.744,61 BEF aan inkomsten werden gederfd. Over de uitgaven zijn geen gegevens beschikbaar. De brouwerij is ook stilgevallen.

In november 1917 lezen we: *‘Om aan onze leden deze winter de noodige brandstof te bezorgen, werd in de plaats van den Steenkolenhandel een Houthandel ingericht. Daarmede verschaften wij niet alleenlijk bezigheden aan het personeel dat werkeloos was geworden door het stilvallen van Kolenmagazijn en Brouwerij, maar maakten ook dat de prijzen van het hout in den privaathandel niet te hoog opklimmen...’* (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1916-1917).

Tijdens het vierde en laatste oorlogsjaar lag de brouwerij volledig stil. Na de wapenstilstand gaat men opnieuw produceren en lezen we in de bilan voor het werkjaar 1918-1919 dat er 5.157 hectoliter bier werd gebrouwen en dat de inkomsten 194.311,37 BEF bedroegen.

De interbellumperiode (begin jaren 1920)

In de thesis *‘Moeder Vooruit en hare kinderen of: De socialistische coöperatie Vooruit nr. 1, Gent, tijdens het Interbellum’*, geschreven door Tina De Gendt in 2004, lezen we enkele passages over de brouwerij Vooruit tijdens het interbellum: *‘De laatste grote afdeling van verkoop voor Vooruit was de brouwerij. Deze was niet zo zeer economisch belangrijk, maar voor het onderhouden van de volkscultuur was ze onmisbaar. De brouwerij leverde allerlei soorten dranken aan de verschillende kruidenierszaken, bevoorradde ook huisgezinnen en uiteraard de volkshuizen. Het aanbod was in de jaren twintig nog vrij beperkt.’*

Ondanks het moeizame herstel na de verwoesting van de gehele industriële structuur door de bezetter, kent de brouwerij Vooruit een economische heropleving. De groei gaat langzaam maar gestaag. In 1920-1921 bereikte men een jaarproductie van 7.217 hectoliter bier. Het handelscijfer bedroeg 394.393,56 BEF in november 1921. Er werden 124 brouwsels afgewerkt, wat een opbrengst vertegenwoordigde van 8.449 hl. Men produceerde: *‘Uitzet (675 HL, waarvan 194 HL gefilterd en 481 HL op tonnen), Dubbel (1722 HL, waarvan 1353 HL gefilterd en 369 HL op tonnen), Triomf (840 HL gefilterd) en Flesschenbier 5.212 HL waarvan 4817 HL Uitzet of 625.528 flessen en 394 HL Dubbel of 49.777 flessen...’* (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1920-1921).

We zien dat de naam *Enkel Bier* vervangen wordt door *Uitzet*. Vanaf de jaren 1930 spreekt men opnieuw van *Enkel Bier*. Uitzet wijst op een licht bier dat gebrouwen wordt met poldermout en rijst. Voor het bruine bier (of Dubbel) hanteert men dezelfde methode als Uitzet, maar *‘met hoger geeëste mout, somtijds met bijvoeging van kleurmout en maïsbloem ipu rijst’*. In 1922-1923 werden 140 brouwsels gepro-

duceerd, wat een opbrengst vertegenwoordigde van 7.856 hectoliter bier. De inkomsten bedroegen 453.125,58 BEF.

‘In november 1923 werd op het beheer voorgesteld ook limonade te gaan produceren; dat voorstel werd direct verworpen. Het is een mooie illustratie van de conservatieve houding van de voormannen ten opzichte van de arbeiderscultuur: niet economische redenen lagen aan de grond van deze verwerping, maar wel culturele; men ging ervan uit dat arbeiders geen limonade zouden lusten, maar vooral het feit dat limonade een burgerlijke drank was speelde mee in de beslissing...’ (uit: T. De Gendt, *Moeder Vooruit en hare kinderen*, 2004)

Een welgekomen geschenk voor de werking en de inkomsten van de brouwerij Vooruit is de organisatie van de *‘Internationale Tentoonstelling voor Coöperatie en Sociale Werken’*. De tentoonstelling werd op 14 juni 1924 in Gent geopend en zou gedurende drie maanden meer dan 325.000 bezoekers trekken. Het succes overtrof volgens het bestuur ‘de stoutste verwachtingen’ en bezorgde Vooruit internationale er-

Onder: Zwart-witfoto van een stand op de internationale tentoonstelling van de coöperatie en de sociale werken, stand van de brouwerij Vooruit, Gent, 1924. Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

kenning. Tweeëndertig verschillende landen exposeerden er het werk van hun coöperaties, maar de Gentse coöperatie stond in het middelpunt van de belangstelling. Ook de brouwerij kreeg een eigen stand toegewezen op de internationale tentoonstelling.

De raad van bestuur schrijft in november 1924: *'...dat het handelscijfer der brouwerij steeg tot 583.657,85 fr. of eene vermeerdering in vergelijking met het voorgaande boekjaar van 130.532,27 fr. Dit is grotendeels te danken aan de tentoonstelling. Het getal brouwtjen beliep 169 tegenover 140 't voorgaande jaar. Het getal hectos bier klom van 7.856 tot 9.362 of eene vermeerdering van 1.506 hectos : Uitzet (140.6 HL), Dubbel (1.117,7 HL), Triomf (3.445,9 HL) in vaten...'* De opbrengsten dienden volgens de Raad van bestuur nog te verbeteren. Hiervoor richtte men een besteldienst op en zou men aan de brouwerij *'merkelijke veranderingen'* aanbrengen (Uit: Bilan van de Raad Van Bestuur 1923-1924).

In 1924-1925 produceerde men 163 brouwsels, met een opbrengst van 10.257 hectoliter. De inkomsten bedroegen 635.067,40 BEF. Men brouwde *Uitzet*, *Dubbel Bier* en *Triomfbier*. Men trok volgende hoeveelheden op vat: Uitzet (85,4 HL), Dubbel (1.499,9 HL), Triomf (4.008,9 HL). De volgende hoeveelheden werden op fles getrokken: Uitzet (3.069 HL of 401.430 fl.), Dubbel (1.104 HL of 145.077 fl.) en Triomf (486 HL of 63.478 fl.)

'Als men rekening houdt dat het verleden boekjaar de Tentoonstelling der Koöperatieven had, mag men tevreden zijn, over de werking der brouwerij,' schrijft de Raad van Bestuur in november 1925. *'Er werden enkel drie brouwtjen minder gedaan. De beheerraad heeft zich geene moeite gespaard om verbeteringen in de brouwerij aan*

te brengen. Sinds de aanvaarding van een nieuwen meester-brouwer, is eene merkelijke verbetering onzer bieren vast te stellen en wij twijfelen niet dat in het loopende jaar de leden den weg naar de brouwerij zullen teruggevonden hebben.' (Uit: Bilan van de Raad Van Bestuur, 1924-1925)

Deze verbeteringen hadden duidelijk hun vruchten afgeworpen. De productie steeg in 1925-1926 naar 11.501 hectoliter. De inkomsten bedroegen 853.480,35 BEF. Men produceerde in vaten: Uitzet (8.368,10 BEF), Dubbel (85.508,35 BEF) en Triomf (438.780,70 BEF). Het flessenbier bracht hen 319.601,85 BEF op. Naast de kwaliteitsverbetering van de bieren door de nieuwe brouwmeester, startte men ook de verkoop van bronwater in flessen. Deze nieuwigheid bracht hen 1.218,35 BEF op. Hoe en waar dit 'bronwater' vandaan kwam is onduidelijk.

De terugval van de bierproductie

Aan het einde van de jaren 1920 stelt men een daling in het bierversuik vast. De verkoopprijs blijft gelijk, ondanks een belastingverhoging en een prijsstijging van de grondstoffen. Het zijn de sociale gewoonten die veranderen. Cafés worden minder bezocht, bioscopen en dancings des te meer. De consumptie van frisdrank en drinkwater neemt geweldig toe. Andere problemen voor de kleine brouwerijen zijn het toenemend belang van flessenbier en de invoer van buitenlandse bieren (uit Groot-Brittannië en Duitsland). Dit laatste gegeven zette al voor de Eerste Wereldoorlog kwaad bloed bij de brouwers.

Dit ontging ook de socialistische kranten niet. De *Werkman* en *Vooruit* brachten in hun nummers van april 1927 het volgende verslag: *'...Brouwerij Voor-*

Prentbriefkaart met het portret van Edmond Van Beveren in de rechterbovenhoek, 1909-1910, Gent. In het midden het binnenplein van de coöperatieve brouwerij. Let op de verschillende types van bierwagens; links een brouwer. Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

uit' evenals de meeste Belgische brouwerijen ondergaat eene crisis. Eerstens er wordt min bier gedronken, tweedens zijn de vreemde bieren belangrijker dan vroeger binnen onze grenzen. Nochtans is er in de brouwerij 'Vooruit' een merklijke verbetering vast te stellen. In vergelijking met de cijfers van vorig jaar is er meer verkoop van 103 hectoliter enkel bier; het getal flesschen enkel bier steeg van 187.738 naar 194.609 of 6.871 meer. Aan dubbel bier werd min ontvangen: 320 hectoliter en 22.152 flesschen; de triomf verminderde met 126 hectoliter en 4.612 flesschen. We zijn gemachtigd voor 't bier dezelfde bemerking te maken voor 't gebak, snoepgoed en zeker artikels van huishoudelijk gebruik: de dure prijzen en de armoe heeft van het bier een luxeartikel gemaakt. Het beheer van 'Vooruit' tracht evenwel de toestand te verbeteren, door in alle Volkshuizen van Oost-Vlaanderen, waar 'Vooruit' tusschenkomt, het bier onzer brouwerij, dus onze eigen produktie, te verkopen...'

In 1926-1927 produceerde de brouwerij Vooruit 10.913 hectoliter bier. De inkomsten bedroegen 1.150.351,60 BEF, waarvan de volgende inkomsten in vaten: Uitzet (17.159,70 BEF), Dubbel (99.150,60 BEF), Triomf (618.667 BEF). Het bronwater in fles bracht 1.188,60 BEF op en het flessenbier 414.185,10 BEF. De raad van bestuur schrijft in november 1927: *'Al de brouwerijen van België stellen eene groote vermindering van productie vast. Deze vermindering is volgens officieele gegevens minstens 10 % in vergelijking met de productie van vorig jaar. De vermindering is toe te schrijven aan verschillende oorzaken, waarvan de bijzondere zijn: verhooging der verkoopprijzen door op te brengen lasten, Verhooging der verkoopprijzen door enorme duurte der grondstoffen, Algemene handelscrisis en een deel minverbruik van bier door de bevolking, 't voordeel van allerlei andere, vroegere ongekende consumptiën. Wat ook nog dient in aanmerking genomen te worden is dat bier grootelijks een seizoensdrank is en dat de koude lentedagen en verder het slecht zomerseizoen mede geholpen hebben aan den min verkoop. Daartegenover mogen wij er ons in verheugen dat al de Volkshuizen van de gecentraliseerde gemeenten nu uitsluitend het bier van de Vooruit verkopen...'* (Uit: Bilan van de Raad van Bestuur, 1926-1927).

Productie van limonade en tafelwater

We zien dat heel wat brouwers op dit dalende bierverbruik lijken te anticiperen. Ze nemen, individueel of samen met anderen, het initiatief om zich naast de bierproductie ook toe te leggen op de productie en verkoop van limonade en water. De Gentse brouwerij Vooruit blijf niet achter. De tegenkanting uit 1923 lijkt immers van de baan en op 28 april 1928 start men een eigen limonadeproductie. De productie van limonade was niet veel meer dan het mengen van water, suikersiroop, essence en citroenzuur, waarna er onder hoge druk koolzuurgas aan toegevoegd werd. In november 1928 lezen we: *'Sinds 1925-1926 zijn wij een deel achteruit gegaan. Het is niet alleenlijk in onze brouwerij dat het achteruitgaan zich voordoet. Het komt*

voor in de meeste brouwerijen van 't land. Van nu afkunnen wij op zekere uitslagen bogen. Wij hebben hooger gemeld dat in vele gevallen het bier door andere consumptiën verdrongen wordt. Wij hebben hiervan wel rekening gehouden en zijn op 28 april 1928 de uitbating van tafelwater en limonade, eigen fabricaat begonnen. Ons nieuw product wordt fel geprezen. De verkoop was tot 31 oogst 1928, op vier maanden tijd dus: water: 7.459 flesschen van 1 liter / 11.783 flesschen van ¼ liter en limonaden: 5.854 flesschen van 1 liter / 16.828 flesschen ¼ liter. Wij zijn verzekerd voor 't jaar 1928-1929 een uitgebreid cliënteel voor ons tafelwater en onze limonade te bezitten' (Uit: Bilan van de Raad Van Bestuur, 1927-1928).

In 1927-1928 zakte de jaarproductie van het aantal hectoliter bier naar 9.769. De inkomsten bedroegen 1.216.589,96 BEF, waarvan de volgende inkomsten in vaten: Uitzet (14.011 BEF), Dubbel (64.871,20 BEF) en Triomf (715.510 BEF). Het bronwater in fles bracht 264,40 BEF op en het flessenbier 401.620,81 BEF. De limonaden brachten 20.311,95 BEF op. Vanaf 1928-1929 bedroegen de inkomsten 1.481.640,94 BEF, waarvan de volgende inkomsten in vaten: Uitzet (9.165 BEF), Dubbel (53.668 BEF) en Triomf (401.602,84 BEF). Het flessenbier bracht 472.981,29 BEF op, en de limonaden 133.140,20 BEF.

'Vorig jaar (november 1928) schreven wij dat wij sinds 1925-1926 een achteruitgang in de brouwerij kenden. Wij hebben ter zelfde tijd meegedeeld dat wij door huisbezoeken en andere propaganda een verbetering in verkoop zouden trachten te benaderen. Onze moeite werd beloond. De verkoop is op heel de lijn vooruitgegaan. Volgende cijfers zullen dit bevestigen. Wij zijn er in gelukt voor den afzet van bier op flesschen eene ronde bij te scheppen. Wij willen hierbij niet blijven staan; in den laatsten tijd worden de Duitse bieren zeer gevraagd en dit levert enigszins de konkurrentie aan onze Volkshuizen. Wij hebben maatregelen genomen om ook het bier van zwaar gehalte te vervaardigen. Verfijning der biersoorten en modernisering der brouwerij staat op het programma van 't aanstaande boekjaar ; de eerste schikkingen zijn reeds genomen. Onderstaande cijfers van den afzet van water en limonade, van eigen productie, maken het onnoodig veel komentaar te maken over de zuiverheid onzer produkten en hoe ze gevraagd worden. Wij verkochten in 't verlopen boekjaar 103,827 literflessen en 123.289 ¼ literflesschen. Dezen Winter zullen de leden niet afnemers, door onze propagandist 't huis bezocht worden. Wij twijfelen er niet aan of hij zal goed onthaald worden ...' (Uit: Bilan van de Raad Van Bestuur, 1928-1929).

'De coöperatie had zich in 1928 kennelijk laten verleden door een verburgerlijking van de smaak: niet alleen brachten ze in dat jaar voor het eerst limonade op de samenwerkende markt, ook tafelbier en een variatie van het gewone bier werd aangeprijsd. Die uitbreidingen hadden inderdaad het verhoopte effect: een winst voor de brouwerij. Die stijging van de verkoop moet ook wel worden toegeschreven aan de bloeiende economie en de warme zomer: de

volkshuizen boerden extreem goed dat jaar.' (uit: T. De Gendt, Moeder Vooruit en hare kinderen, 2004)

In 1929-1930 bedroegen de inkomsten van de brouwerij 1.910.745,38 BEF. Vanaf het boekjaar 1930-1931 krijgen we opnieuw cijfers over de productie. Er wordt 192.300 kg mout gestort, wat overeenkomt met een opbrengst van 11.739,75 hectoliter. Er werd verkocht voor 1.972.437,10 BEF. Voor de volgende jaren hebben we enkel zicht op de inkomsten: 1931-1932 (2.021.333,80 BEF), 1932-1933 (2.063.082,45 BEF), 1933-1934 (2.128.050,90 BEF). In 1935 wordt 139.830 kg. mout gestort met een opbrengst van 9.639 hectoliter. In 1936 132.875 kg. mout met een opbrengst van 9.313 hectoliter (verkoop 1.477.846 BEF). Vanaf 1937 stort men 108.049 kg mout met een opbrengst van 7.649 hectoliter (verkoop 1.470.641,70 BEF). Vanaf 1938 daalt het aantal kilo's gestorte mout drastisch naar 81.469 kg, wat een productie geeft van 6.258 hectoliter (verkoop 1.457.282,75 BEF). Het laatste cijfer voor de jaren 1930 (1939) is een storting van 109.112 kg met een opbrengst van 7.768 hectoliter (verkoop 1.250.616,80 BEF).

Invoer van de lage gistingmethode in 1936

De modernisering van de brouwerij die in het verslag van 1928-1929 wordt aangehaald heeft wellicht te maken met een langzame overschakeling naar de productie van lage gistingbieren, alhoewel we dit niet met zekerheid kunnen zeggen. Een document uit 1936 toont aan welke gistingmethodieken men in de brouwerij Vooruit gebruikte. Tot in 1935 werd *'mixte gisting'* gebruikt en brouwde men gewone bieren met een dichtheid tussen 1 Vol. % alc. en 3,5 Vol. % alc. (in 1930 - 5.719,75 HL; in 1935 - 4.745 HL en in 1936 - 3.952 HL). Men brouwde de zwaardere bieren met een dichtheid van meer dan 3,5 Vol. % alc. (in 1930 - 6.020 HL; in 1935 - 4.896 HL en in 1936 - 5.361 HL). Verscheidene documenten tonen aan dat de brouwerij inspanningen leverde om de gistingomstandigheden te optimaliseren. Vanaf 1936 startte men ook met de productie van 'lage gistingbieren', hierbij vindt de koeling plaats in de brouwerij. De koeling wordt verzorgd door ammoniakcompressoren en wel op indirecte wijze via een pekkel oplossing. Deze pekkel wordt voortdurend rondgepompt in een leidingnet. Daarnaast komt ook de inrichting van gistingruimtes met lagertanks op een constante koele temperatuur.

De bieren die op de markt werden gebracht door de brouwerij Vooruit:

Hoge gistingbieren vanaf 1908: Enkel Bier 1,7 Vol.% alc. (75 BEF/HL), Dubbel Bier 2,7 Vol.% alc. (115 BEF/HL), en vanaf 1913 Triomf 4 Vol.% alc. (175 BEF/HL).

Lage gistingbieren vanaf 1936: Bock 4,5 Vol.% alc., (180 BEF/HL) Export 5,5 Vol.% alc. (215 BEF/

HL) en Osborn Stout 6,7 Vol.% alc., Vanaf 1937-1938 wordt er geen Stout meer gebrouwen.

- **Bockbier** is een bier van lage gisting van rond de 6,5% alcohol, robijnrood van kleur en met een moutige en wat karamelachtige smaak. Ook een seizoensgebonden bier.

- **Export** (lage gisting) is in België de naam geworden voor een biertype dat minder sterk is dan pils. Door het lagere stamwortgehalte werd er minder accijns op geheven. Hierdoor was het goedkoper dan pils en populairder bij de arbeidersklasse tussen 1925 en 1975.

- **Stout** is een biersoort die wordt gekenmerkt door een donkerbruine tot zwarte kleur en een enigszins branderig bittere smaak door het gebruik van gebrande of geroosterde mout of gerst. Er bestaan zowel hooggegist als laaggegist varianten.

De Tweede Wereldoorlog

In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog kregen de brouwerijen te maken met problemen eigen aan die tijd. De brouwerijen werden beperkt in hun activiteiten door een tekort aan grondstoffen en materialen of andere maatregelen. Doordat wintergerst minder geschikt was om te brouwen, moest men preventief uitkijken naar vervangingsgrondstoffen. Het begon in september 1940 met de rantsoenering van de levensmiddelen. Door het besluit van 27 augustus 1940 werd de Corporatie opgericht. Dit luidde voor vier jaar, net zoals in de Eerste Wereldoorlog, het einde in van de vrije beroepsvereniging. Met de oorlog kwam er dus een nieuw regime over de brouwers. De Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie moest instaan voor de ordening van de landbouw om de voedselvoorziening veilig te stellen en de productie, de verkoop en het verbruik regelen. De Corporatie was onderverdeeld in Hoofdgroeperingen. Hiervan ging de IXe Hoofdgroepering de brouwerwereld direct aan: *Brouwerij - Stokerij - Wijnen, Ciders en likeuren - Water en Limonaden - Azijnfabricatie*. De IXe omvatte vier bedrijfsgroeperingen: voor bier, water, azijn en alcohol. Ze hadden een marktregelende taak: door aan- en verkoop in het groot moest ze ingrijpen wanneer het private initiatief te kort schoot. Na de oprichting groeide de IXe snel uit tot een log administratief monster dat tonnen papier verwerkte in twee richtingen. Via de regulerende werking van de Corporatie werd een soort tweesporenbeleid gevolgd met als officiële betrachting zoveel mogelijk brouwerijen door de oorlog te helpen. Het ene spoor was het beperken van de densiteit om grondstoffen te sparen, het andere spoor was het zoveel mogelijk verzekeren van de bevoorrading door het stimuleren van de inlandse brouwerijproductie en door gebruik te maken van vervangingsgrondstoffen.

Gerst om te brouwen werd schaars. Men ging de productie van de inlandse gerst stimuleren. Er werd gekozen voor Keniagerst. Men moest het stellen met belachelijk kleine hoeveelheden gerst, die werden aangeleverd door de IXe Hoofdgroepering. Het kleine

aandeel brouwerij had op dat ogenblik ook geen biochemische werking meer en werd alleen toegevoegd om de smaak van het normale bier te benaderen. Naderhand werd de gerst vervangen door halve suikerbieten. Hop was voorhanden dankzij de inlandse productie. De beschikbare gist was van minderwaardige kwaliteit, daarom had men invertsuikers nodig om het suikergehalte kunstmatig op te krikken. De Duitse bezetter legde beslag op alle zuivere suiker en verplichtte het gebruik van kunstmatige suikers, zoals sacharine, wat tot dan toe verboden was. Na de oorlog werd sacharine opnieuw verboden in de brouwerijen. Omdat het echter veel goedkoper was probeerden sommige brouwers het goedje nog wel eens te gebruiken. Als de inspectiediensten dit ontdekten kreeg de brouwer in kwestie een zeer zware boete.

Al deze vervangingsgrondstoffen zorgden voor moeilijkheden bij het brouwen van bier in alle brouwfases. Het resultaat was een licht bier met een dichtheid die nog zwakker was dan dat van het vooroorlogse tafelbier. De toegestane dichtheid bedroeg tot het einde van de oorlog 0,8 vol. % alc. of de veel zeggende naam *zerohuit*. Niet alleen de grondstoffen waren schaars. Er was ook een tekort aan andere materialen en benodigdheden zoals flessen, etiketten, kroonkurken, brandstof, kolen, paarden en auto's.

Hoe de brouwerij Vooruit deze periode doorstaat heeft is door gebrek aan archiefdocumenten onduidelijk. Wel weten we dat er voor het oorlogsjaar 1940 44.991 kg. mout werd gestort met een opbrengst van 3.937 hectoliter en met een opbrengst van 768.290,10 BEF.

De eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog werden algemeen gekenmerkt door grote moeilijkheden en allerlei beperkingen. Bovendien zocht de consument,

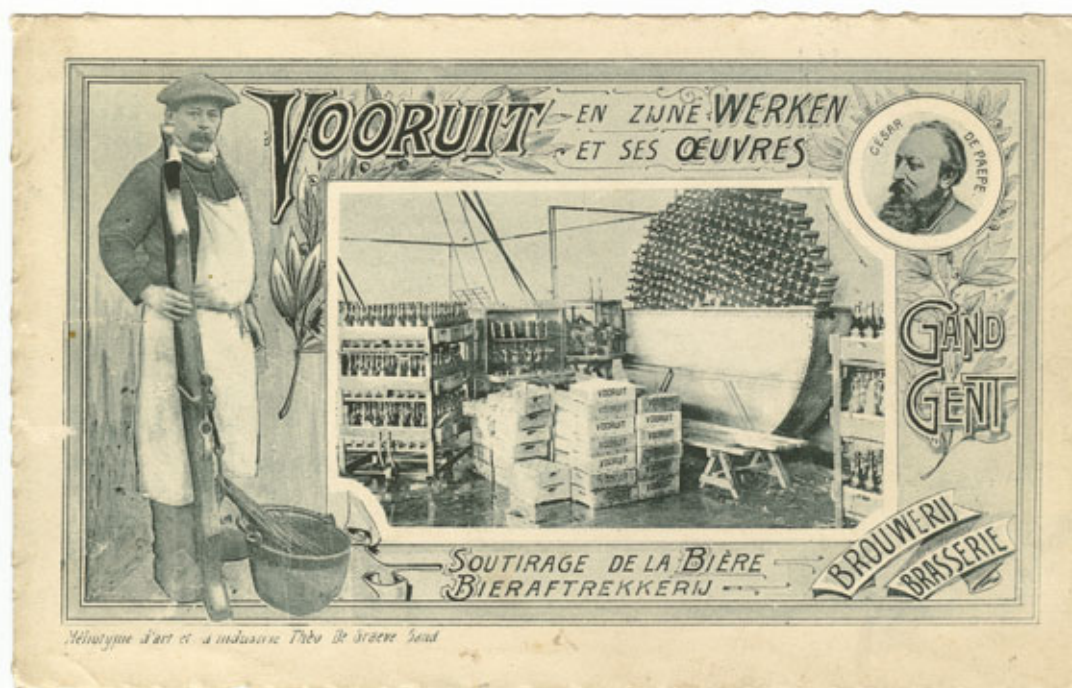
die tijdens de oorlog gedwongen was slap 'fluitjesbier' van 0,8 vol. % alc. te drinken, zijn heil in andere producten van betere kwaliteit. België slaagde er sneller dan zijn buurlanden in om er bovenop te komen. Dat de gemiddelde Belg in de jaren 1950 per jaar ca. 120 liter bier verzette zorgde voor een niet te verwaarlozen afzetmarkt. De brouwerijsector kwam weer op gang en het bier kreeg vanaf december 1945 opnieuw de vertrouwde dichtheid.

Personeel

Over het personeelsbestand van de brouwerij zijn weinig documenten voorhanden. We vonden toch enkele gegevens terug. In 1937 waren er 21 mannelijke werklieden werkzaam in de brouwerij. Er kwam één vrouwelijke werkkraacht bij in 1938. Tengevolge de mobilisatie van 1940 zakte het aantal mannelijke werknemers naar 14.

Tijdens dit onderzoek konden we nog een interview afnemen van een tijdelijke werknemer in de brouwerij Vooruit. Raoul Willaert (85 jaar) deelde zijn indrukken over de brouwerij en de werkomstandigheden met ons:

'Ik heb niet lang in de brouwerij gewerkt. Hoogstens drie maanden. Oorspronkelijk ben ik in de Vooruit gekomen als leerling-pâtissier. Dat was in 1946. Op een bepaald ogenblik was er weinig werk, en om de mensen niet te moeten wegsturen werd ik als jonge gast tewerkgesteld in de brouwerij. Ik was toen wellicht 16 of 17 jaar. Dat moet in het jaar 1952 geweest zijn. Ik herinner me nog de immense vaten. Deze heb ik moeten kuisen. Langs onder was er een mangat waar we moesten in kruipen. De brouwer zei mij: 'steek uw hoofd erin' en ik zei 'ik ga daar nooit in kunnen'. Maar hij zei: 'Als ge uw hoofd erin kunt steken, gade de rest er ook wel in krijgen'. Ik ben er uiteindelijk helemaal in gekropen. Als

Prentbriefkaart met het interieur van de flessenwasplaats van de brouwerij Vooruit, 1909-1910, Gent. Rechts bovenaan het portret van César De Paepe, links een brouwer. Collectie: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

ik erin zat staken ze mij een lange borstel met spuit toe. In de vaten moest ik de wanden van het vat afschuren. Daarnaast moest ik ook nog grote dikke doeken reinigen, dat had wellicht iets te maken met het klaren van het bier. Ook het afvullen van de flessen en het laden en lossen van de bierkarren behoorden tot de werkzaamheden. Alles wat ik mij voor de geest kan halen van de brouwerij de Vooruit is natuurlijk niets in zijn geheel. Het zijn allemaal indrukken in hun beperkte vorm. Ik zie de twee grote gistingsvaten en de koelbakken nog voor mij. Ik weet dat er een systeem was om het bier te klaren met grote dikke doeken. Ik weet ook dat er één directeur was, één brouwer, twee voermannen en één arbeider. De brouwerij had toen geen andere personeelsleden. Daarnaast ben ik er van overtuigd dat de paardenstallen recht tegenover de brouwerij lagen. Daar waren ook de stalplaats voor de bierkarren en de opslagplaats voor tonnen, bakken en flessen.

Ik denk niet dat de brouwerij een grote verscheidenheid had aan bieren. Ik weet dat het bier Triomf heette. Ik durfde vermoeden dat men blond en bruin Triomfbier had en dat de mensen een bakje blond of bruin konden afnemen. De bieren werden afgevuld in driekwart flessen. Wat de afzet betrof: in de eerste instantie was dit het lokaal van de Vooruit. Ons Huis op de Vrijdagsmarkt was het tweede afzetgebied. Het derde afzetgebied waren de leden van de coöperatieven die aan huis werden besteld. Dat waren de grootste afnemers denk ik. Ook in Gent waren er talrijke Volkshuizen, dat waren natuurlijk ook afnemers van de brouwerij. De brouwerij Excelsior in Gent heeft de werking van de brouwerij van de Vooruit, het cliënteel en wellicht ook de overgebleven bieren overgenomen.

(Uit: Interview met Raoul Willaert door Chris Vandewalle, Gent, januari 2013)

De laatste jaren

De Tweede Wereldoorlog versnelde op een ingrijpende wijze het concentratie- en schaalvergrotingsproces. Dit deed twijfel ontstaan omtrent het voortbestaan van kleine en middelgrote brouwerijen. De scherpe onderlinge concurrentie leidde tot de ondergang van heel wat van deze ondernemingen. Kleinschalige lokaal georiënteerde brouwerijen waren in deze context niet langer rendabel. Onder invloed van de consumentenvoorkeur voor bieren van lage gisting en de industrialiseringsmogelijkheden werd de sector steeds kapitaalintensiever. De afzetgebieden kwamen overwegend in handen van grotere ondernemingen, die kapitaalkrachtig genoeg waren om te investeren in de uitbouw van een gerationaliseerd productieapparaat en een eigen distributienetwerk. Wie deze trend niet kon volgen werd onvermijdelijk uit de markt geconcurrerd of verdween van het toneel door fusie of overname.

Ook de brouwerij Vooruit had te kampen met deze elementen eigen aan de tijd. Archiefdocumenten tonen aan dat men het steeds moeilijker had om het hoofd boven water te houden. Het aantal stortingen verminderde drastisch. In 1952 stortte men nog

19.195 kg. mout, in tegenstelling tot het jaar 1939 waarin 109.112 kg. mout verwerkt werd.

Op 19 februari 1954 schrijft de Raad van Bestuur aan de Soc. Gén. Coöperatieve in Brussel dat men een laatste keer gebrouwen heeft in januari 1954. Hiervoor werd 305 kg. mout gestort. De brief sluit af met de volgende zin: *‘Notre brasserie a été fermée définitivement fin mars 1954’*. Het laatste brouwsel werd verkocht en het volledige handelsfonds werd overgelaten aan de Gentse brouwerij Excelsior. Wat er met de brouwerij en haar installatie gebeurde is tot op heden onduidelijk. Hiermee is het doek over 45 jaar coöperatieve brouwerijgeschiedenis van de Vooruit gevallen.

Chris Vandewalle (°1976, Veurne) is werkzaam als stadsarchivaris (Diksmuide), brouwerijhistoricus en zaakvoerder van Seizoensbrouwerij Vandewalle (Lorenene). Hij verzorgde reeds talrijke artikelen en monografieën over lokale en verdwenen brouwerijen. Hij werd in 2012 laureaat van ‘Het Gulden Hamerken’, een prijs die wordt uitgereikt aan een persoon die zich verdienstelijk gemaakt heeft voor de brouwerijgeschiedenis (vzw Hamerken, Brugge).

Bronnen

Geraadpleegde archieven

- Amsab Archief Gent, SAMENWERKENDE MAATSCHAPPIJ VOORUIT nr. 1 : verslagen en bilans van raad van bestuur, 1916-1940
- Amsab Archief Gent, ALGEMENE COÖPERATIEVE VENNOOTSCHAP: dossiers 1581,1582 en 9158

Fotocollectie Amsab

- Stadsarchief Gent, reeks bouwvergunningen G.12, 1907 – D.7, D.15, 1909 – D.7, 1910 – D.6.

Boeken, tijdschriften en kranten

- 't GETROUWE VAN MALDEGEM (krant), jaargang 28, 1915-06-21, nr. 115 DE WERMAN (Krant), 1918-05-24
- DE GENDT Tina, Moeder Vooruit en hare kinderen. Of: De socialistische coöperatie Vooruit nr. 1, Gent, tijdens het Interbellum, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Ugent, Gent, 2004
- STANDAERT Arne, De architectuur van de Vooruit: de gebouwde representatie van de socialistische coöperatie in de Gentse binnenstad, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Ugent, Gent 2010-2011.

Mondelinge bronnen

- Interview met Raoul Willaert door Chris Vandewalle, Gent, januari 2013

Neem of geef een abonnement en krijg een cadeau

- Ik **neem/geef** een jaarabonnement (6 nrs) op Archeologie Magazine voor slechts € 39,95 en krijg een welkomstgeschenk.

Ik kies voor:

- Terry Jones' *De grootste uitvindingen uit de Oudheid* (2-DVD, t.w.v. € 19,95)

In de documentairereeks laat Terry Jones (Monty Python) zien dat veel van de ideeën en uitvindingen die wij als modern beschouwen al duizenden jaren oud zijn.

- De introductiekorting van € 20,- en betaal geen € 39,95, maar slechts € 19,95

MIJN GEGEVENS

naam* _____ m/v _____
adres* _____
postcode* _____
woonplaats* _____
telefoon _____
e-mail* _____

(Alleen invullen als u een jaarabonnement cadeau geeft.)

GEGEVENS ONTVANGER CADEAU-JAARABONNEMENT

naam* _____ m/v _____
adres* _____
postcode* _____
woonplaats* _____
telefoon _____
e-mail* _____

Kopieer deze bon of knip hem uit en stuur hem naar:
Archeologie Magazine; Antwoordnummer 7086, 3700 TB Zeist, Nederland
(vanuit Nederland kan dit zonder postzegel.)

Naar aanleiding van Drukopstraat, een driedaags grafisch evenement in en rond haar historische drukkerij, organiseert het MIAT de tentoonstelling 'Romantiek in de vitrine. Steendrukpancartes uit de belle époque'. Auteur Chris Schoonejans gaat in dit artikel dieper in op de herkomst, betekenis en vervaardigingstechnieken van deze bijzondere collectie nieuwjaarspancartes.

Romantiek in de vitrine

Steendrukpancartes uit de belle époque

AUTEUR: Chris Schoonejans

De herkomst van de collectie

De collectie van 116 nieuwjaarspancartes behoort vandaag toe aan het archief van de mediatheek grafische en digitale media van de Arteveldehogeschool. Deze chromolithografieën werden door handelaars en industriëlen uitgedeeld als relatiegeschenk bij de jaarwisseling. De collectie die tentoongesteld wordt in het MIAT is afkomstig van de familie De Pourquoy en dateert van 1900. Broer en zus De Pourquoy waren eigenaars van de kruidenierswinkel 'In de gekroonde Graven van Vlaanderen', op de hoek van de Burgstraat en het Gewad in Gent. Toen de kruidenierswinkel sloot, gingen zij op rust wonen in het Begijnhof van de Lange Violettestraat. Zij schonken

hun verzameling nieuwjaarspancartes aan het grafisch archief van de Kunstdrukschool OLV te Gent. De verzameling nieuwjaarspancartes is een onderdeel van het fonds Jan Peeters, auteur van het boek 'Algemeen Historisch Gefundeerde Grafische Esthetica' (1979). Dit is het enige boek waarin enkele pancartes worden afgebeeld. De collectie maakte later deel uit van het archief van het Hoger Instituut voor Grafisch Onderwijs (HIGRO), nu Arteveldehogeschool Gent, campus Mariakerke.

Functie en doel

De nieuwjaarspancartes zijn kleurige kartonnen objecten die door de kruideniers naar aanleiding van de jaarwisseling aan hun beste klanten werden aangeboden. In het uitstalraam fungeerden ze als blikvanger. Een mooie vorm van reclame die ook de minder trouwe klant kon verleiden. Dat de pancartes meehielpen aan het creëren van merkbekendheid is zeker, want daar was het de grossier (groothandelaar) om te doen. Vermoedelijk zijn zij dan ook de opdrachtgevers tot het drukken van dergelijke efemere (eenmalig drukwerk). Soms waren ze voorzien van een kartonnen steuntje zodat ze gemakkelijk rechtop bleven staan, soms van een koordje zodat ze als wanddecoratie konden worden opgehangen. Af en toe werd er nog een bescheiden kalendertje toegevoegd. Op deze manier zijn ze de voorlopers van de hedendaagse wandkalenders.

Thema's en stijl

De pancartes stralen romantiek uit of verraden duidelijke art nouveau tendensen, ze waren dan ook zeer populair in de periode van twee eeuwwisselingen terug. Alhoewel er veel pancartes voorzien zijn van een commercieel getinte tekst, zoals product- en firma-naam, vallen ze toch vooral op door de afgebeelde onderwerpen. Dromerige vrouwenfiguren, kinderen en bloemen zijn de hoofdthema's, ook vruchten en dieren komen af en toe aan bod. De dieren maken deel uit van een liefelijk tafereel, dikwijls in combinatie met jonge kinderen. De bloemen en de vruchten zijn een reactie op de gevolgen van de industrialisatie en staan symbool voor een terugkeer naar de natuur. Later komen ook romantische stadsvizies aan bod.

De opgedrukte tekst is meestal met zwarte inkt in typo aangebracht en gezet uit de loden letter. Ze verwijzen naar het adres van de kruidenier die dergelijke druksels aanbood. Talrijk is dan ook de vermelding van Gand of Gent en haar randgemeenten, maar we treffen ook de vermelding Anvers en Bruxelles aan. Zeldzamer zijn de opdrukken Amsterdam en Berlin. Dit laat ons toe te veronderstellen dat de familie De Pourquoy er in slaagde, misschien via de grossier, om buitenlandse exemplaren te verwerven.

De pancartes zijn een duidelijk product van de tijd waarin ze tot stand kwamen, gemeenzaam de belle époque genoemd. Dit is de periode rond de eeuwwisseling van de 19de naar de 20ste eeuw. Een artistieke woelige tijd waarin bouwstijlen, zoals het roman-

tisch classicisme, neostijlen, eclecticisme en art nouveau elkaar snel opvolgden. Hetzelfde kan gezegd worden van de kunststromingen: symbolisme, impressionisme en art nouveau. De verschillende stijlen werden ook naast en door elkaar gebruikt. De pancartes zijn hier een mooi voorbeeld van. De invloed van dergelijk drukwerk op de prentkaarten die in dezelfde periode ontstonden, vooral kerst- en nieuwjaarsgrafiek, laat zich nog voelen tot in de jaren 1950. In feite zijn ze een flauw zoeterig afkooksel van de romantische stijl van de nieuwjaarspancartes uit de belle époque.

Onder invloed van de prerafaëlieten, ontstaan in Engeland als reactie op de academische kunsten, ontwikkelden de grafische kunstenaars William Morris (1834-1896) en Walter Crane (1845-1915) een nieuwe typografische vormgeving gebaseerd op de middeleeuwse manuscripten. Vooral de florale vormgeving van de bladranden zal tot in de art nouveau doorwerken. Crane gebruikte golvende lijnen die we in de omslag van de catalogi van 'Les Vingt' terugvinden. 'Les Vingt' (Les XX) waren een groep Belgische kunstenaars die probeerden de doelstellingen en de symboliek van de prerafaëlieten op het vasteland te bewerkstelligen. Het was vooral Morris die zijn inspiratie hoofdzakelijk in de middeleeuwse ambachten vond. Hij is gekend omwille van een aantal letterontwerpen, zoals de Golden Type en de Troy Type, maar ook om zijn ambachtelijk gedrukte boeken die uitgevoerd werden door The Kelmescott Press. De Gentse graficus Charles Doudelet was met o.a. 'Beatrijs', gedrukt bij Buschmann in Antwerpen, een waardige Belgische opvolger.

Onder invloed van de prerafaëlieten en hun 'grafische' volgelingen, ontstond onverwacht een jonge stijl gekend als art nouveau of Jugendstil, een wonderlijke wereld met florale vormen en zweepslagmotieven die tot in de abstractie zou uitdeinen. Men kan die kenmerken duidelijk vaststellen in een aantal van de nieuwjaarspancartes. Het verschil tussen art nouveau en Jugendstil is klein maar bestaand. In dit artikel zou het ons te ver leiden om hier dieper op in te gaan. Naast de eerder genoemde bronnen zijn ook de Duitse gebroeders Bing, als importeurs van Japanse curiosa en toegepaste kunst de aanzet tot het ontstaan van de nieuwe succesvolle stijl. Zij spoorden immers Europese kunstenaars aan om iets te doen in de aard van de Japanse voorbeelden. De art nouveau was geboren. Kunstenaars zoals de in Bohemen geboren Alphonse Mucha (1860-1939), de Belg Privat-Livemont (1861-1936) en vooral de Fransman Toulouse-Lautrec (1861-1901) maakten van de art nouveaustijl gebruik bij het ontwerpen van affiches. De Gentse etser, lithograaf en drukker Armand Heins gebruikte de art nouveaustijl voor éénkleurige flyers (menu's, uitnodigingen, programma's, aankondigingen, memorabilia, maar ook omslagpagina's en diploma's). De meeste drukwerken zijn gesigneerd, maar de nieuwjaarspancartes zijn naamloos.

De druktechniek

We mogen stellen dat alle of toch bijna alle pancartes uit de collectie volgens de steendruktechniek (lithografie) zijn afgedrukt. Deze merkwaardige druktechniek is door Aloys Senefelder (1771-1834) in 1798 ontdekt. De lithografie werd in ons land voor het eerst rond 1810-1820 met succes toegepast.

De lithografie maakt gebruik van een poreuze kalksteen die oorspronkelijk uit de steengroeven van Solhoven in Beieren kwam. De druktechniek berust op het principe dat water en vet elkaar afstoten. De te drukken delen werden met een vette inkt (tusche) op de steen getekend, de steen werd vervolgens bevochtigd en dan ingeïinkt. De vette 'beelddelen' stootten het water af en bij het ininkten van de steen deden de vochtige delen van de steen hetzelfde met de inkt. De rijver (een soort rakel) drukt het papier tegen de steen, zo wordt het beeld overgedragen van de steen naar het papier. De lithografie is dus in feite de voorloper van de huidige offsetdruk, die soms ten onrechte ook litho wordt genoemd (litho betekent steen).

De tekst en de afbeeldingen werden door bekwame ambachtsslui of kunstenaars in spiegelbeeld op de steen getekend. Later komt hierin verandering door het gebruik van een 'klatsch' en 'autografisch papier' (zie verder).

In vergelijking met de houtsnede en de kopergravure heeft het lithoprocédé lagere productiekosten. De lithografie bleek bijzonder geschikt voor het drukken van muziekschrift, handelsdrukwerk en landkaarten.

Een nadeel was vooral het hoge gewicht van de stenen, een steen van 60 bij 80 cm en 10 cm dik weegt ongeveer 100 kilogram.

In 1851 komt de eerste sneldrukpers in gebruik en kan men voor het eerst ook beter kleurwerk produceren. Maar de sneldrukpersen waren minder geschikt voor dit soort kwaliteitsdrukwerk, hiervoor bleef men de handpersen gebruiken.

Het MIAT is in het bezit van een zestal historische lithopersen, waarvan drie in de museumopstelling: één houten Voirin handpers, circa 1875, één half-automatische Krause steendrukpers, circa 1900 en één Leipziger Schnelpresse, deze pers uit gietijzer weegt ongeveer 8 ton.

Kleurendruk en kleurenrijkdom

Wat bij de nieuwjaarspancartes opvalt is het bijzonder rijk kleurenpalet. De kleuren zijn krachtig en fris, iets wat men van drukwerk dat meer dan honderd jaar oud is, niet zou verwachten. Zo kan drukwerk gerealiseerd in offset slechts enkele maanden blootgesteld worden aan licht zonder dat er zichtbare schade wordt aangericht.

De oorzaak van de kleurenkracht is velerlei. De steendrukinkten waren sterk gepigmenteerd, hierdoor waren ze dekkend op het papier of karton waarop er werd gedrukt. Bovendien konden ze op deze manier de invloed van zonlicht en UV lang verdragen. Natuurlijk hebben de bewaaromstandigheden hier ook een rol gespeeld. Een nadeel van sterk gepigmenteerde inkten is dat ze de druksnelheid sterk afremmen. Maar in die tijd zal snelheid geen overwegende rol hebben gespeeld.

Een ander bijzonder aspect is hoe het kleurenpalet van een pancarte tot stand kwam. De fysieke eigenschappen van de additieve en subtractieve kleurenmenging waren nog onvoldoende gekend om die bij het drukken van kleuren in steendruk toe te passen. Dus moest men iets anders gebruiken. Toen het Duitse tijdschrift *Jugend*, hiervan is trouwens de naam *Jugendstil* afgeleid, op het eind van de 19de eeuw verscheen, maakte men gebruik van een veelkleurige kaft. De vlakke kleuren kwamen tot stand door op de steen, vlakken met penseel en speciale vette inkt ('tusche') dicht te leggen. Uitsparingen zorgden op de afdruk voor witte partijen of door overdruk voor een andere kleur. Schakeringen werden aangebracht door het gebruik van lithografisch krijt. Hiermee bewakmen men een korrelige afdruk. Fijne arceringen kon men met een pen aanbrengen.

Als wij de pancartes analyseren, ontdekken wij dat er voor de nieuwjaarspancartes andere technieken werden gebruikt. Net als de neo-impressionisten (bv. Georges Serrat, 1859-1891) maakte de graficus gebruik van stippen. De stippen werden per kleur op afzonderlijke stenen aangebracht. Dus per kleur had men een afzonderlijke steen nodig. Als men steen na steen in een ander kleur afdrukte, ontstond een verzameling stippen in verschillende kleuren die door het menselijk oog als een totaalindruk werd waargenomen, een soort optische kleurenmenging. Deze werkwijze wordt ook chromolithografie genoemd.

Om de tekening op de verscheidene stenen over te brengen maakte men gebruik van een 'klatsch', dit is een contourtekening op transparant papier. De klatsch

bakende alle kleuren en tinten af. De lineaire tekening van de klatsch werd overgedragen op een steen, die men afdrukte op autografisch papier (zoveel als er drukkleuren waren). De nog natte inkt van het autografisch papier werd met druk overgezet op de stenen die dan per kleur met bv. stippels werden bijgewerkt.

Een tweede techniek die bij de nieuwjaarspancartes werd toegepast, is de zogenaamde spritstechniek, *Spritz- (D)*. Hier wordt de lithografische 'tusche' met behulp van een eenvoudige mondspuit op de steen geblazen. Gedeelten van de steen werden afgedekt en in de open ruimte ontstond een veld van minuscule kleine stipjes. Bij het drukken bekwam men dan meestal een egale tint, in tegenstelling met een volvlak kleur dat ontstaat door het gebruik van een penseel. De kwaliteit van deze techniek was afhankelijk van de ervaring en de handigheid van de ambachtsman.

Een ander belangrijk aspect bij kleurendruk is, hoe men de verscheidene kleuren in register (m.a.w. passend op elkaar) kan drukken. Geen sinecure als men weet dat zelfs de nieuwjaarspancartes in acht, twaalf of soms zelfs meer drukgangen werden afgedrukt.

In iedere steen werden op dezelfde plaats twee tegenover elkaar liggende putjes gemaakt. Bij de eerste druk werd het te bedrukken karton met pinnen in de putjes vastgezet. Bij de volgende drukgangen kon men het reeds geperforeerde karton met de pinnen op de juiste plaats brengen en de kleuren in register drukken. Later zal men gebruik maken van meedrukkende paskruisen en verplaatsbare aanlegpunten, zodat het vel steeds op dezelfde plaats komt tijdens het drukken.

Veredelingstechnieken

Onder de term veredelingstechnieken verstaat men in drukmiddens alle technieken die men gebruikt na het drukken. Het doel is om het drukwerk een meerwaarde te geven door verfraaiing of om een beschermend effect te bewerkstelligen.

Eén van de meeste opvallende technieken die bij de nieuwjaarspancartes is toegepast is een lithografische *gaufrage*-techniek. *Gaufrage* is een oudere benaming die verwijst naar het reliëf in het drukwerk. In de 15de eeuw ontwikkelde men een techniek waarbij men in een houten blok een verdiept beeld aanbracht. Men smeerde eerst een deegmengsel ('ouwel') op het te bewerken papier. Soms werd de 'deeg' bedekt met een laagje bladgoud. Vervolgens, nadat het papier werd geperst met behulp van het reliëfblok en na droging, vertoonde het papier een zacht blank- of goudreliëf.

Bij de lithografische *gaufrage* werd het verdiept beeld (matrijs) in een afzonderlijke lithosteentje uitgehold. Wat men gebruikte als tegenvorm (patrijs) is niet met zekerheid gekend. Er wordt verondersteld dat men hiervoor een bewerkt vel leder gebruikte. Het reeds

bedrukte karton (een soort grijsbord gemaakt uit gerecycleerd papier) werd vooraf aan de achterzijde bevochtigd zodat men het gemakkelijker kon persen tussen patrijs en matrijs zonder dat de vezels braken. Eens de vezels van het karton ‘verplaatst’ kon men ze niet meer in hun oorspronkelijke toestand terugbrengen en bleef het reliëf in het karton behouden.

Een andere opmerkelijke techniek die bij de meeste pancartes werd toegepast is ‘stansen’. Hiertoe werd met een vorm die was samengesteld uit metalen ‘mesen’ op het karton druk uitgeoefend zodat bepaalde delen loskwamen uit het geheel. Zo ontstonden visueel aantrekkelijke open vormen of grillig gevormde randen die sterk afweken van het oorspronkelijke rechthoekige karton.

Bepaalde afzonderlijke uitgestanste onderdelen kon men manueel monteren zodat de pancarte een driedimensionaal object werd, een pop-up avant la lettre. Soms werden kippenveren en glazen pareltjes op de pancarte gekleefd. Toeval of niet maar de popart heeft ook van applicatietechnieken gebruik gemaakt.

Een vrij groot aantal nieuwjaarspancartes werd vernist. Hierdoor verhoogde men niet alleen de glans van het drukwerk maar ook de weerstand tegen vocht en mechanische beschadiging. De vernis kon via een bijkomende drukgang worden aangebracht, maar men kon ook andere eenvoudige hulpmiddelen, zoals borstel of spuit gebruiken. Soms glimden de afdrukken door de vele kleurdrukgangen; hierdoor leek de prent op een olieverfschilderij. Men kon het effect versterken door in de afdruk een linnenstructuur te persen en extra vernis (dit laatste was niet altijd nodig), de combinatie noemde men dan een oleografie.

Ook gouddruk werd in steendruk toegepast met behulp van bronsinkten en via een bijkomende drukgang. Manueel aanbrengen behoorde eveneens tot de mogelijkheden.

De onderwerpen van de nieuwjaarspancartes, de gebruikte druktechniek en de toegevoegde veredelings technieken maakten deze hoog ambachtelijke druksels tot gegeerde verzamelobjecten die ook nu nog gesmaakt worden.

Bezoek de expo

EXPO ‘Romantiek in de vitrine. Steendrukpancartes uit de belle époque’, t.e.m. 17 november in het MIAT, Minnemeers 9, 9000 Gent.

Meer info: www.miat.gent.be

Chris Schoonejans (°1946, Gent) volgde de opleiding ‘Graduaat Grafische Technieken: Boekbedrijf’ (HIGRO). Hij werkte 18 jaar in de grafische industrie en was 20 jaar leraar prepress-technieken in het HIGRO in Gent. Momenteel werkt hij als vrijwilliger in het archief van de Arteveldehogeschool, campus Mariakerke en in de historische drukkerij van het MIAT.

Bibliografie

- BOONE Robin e.a., Drukinkt en zwarte vingers, Een inkijk in de historische drukkerij Miat, Gent, 2012
- DE HERDT René, Bedrijvig Gent, Gent op geporseleinde kaarten, Gent, Viat, 2009
- DE HERDT René e.a., Armand Heins, Etsen, lithograaf en drukker, Gent, Viat, 2009
- DEVOGELAERE Antoon, Het leven in kaart gebracht, Aalst, 2002
- DE ZOETE Johan, Zomaar een plaatje? De introductie van nieuwe illustratietechnieken in Nederland in de negentiende eeuw. De Coördinatiecommissie Grafische Musea, 1991
- ELBRIGE Arthur, Mucha, Meesterkunstenaar van de Jugendstil, Parijs, Atrium/Terrail, 1995
- GASCOIGNE Bamber, Prentkunst en drukwerk, Londen, Meulenhoff/Landshoff, 1988
- PEETERS Jan, Algemeen historisch gefundeerde grafische esthetica, Gent, Higo, 1977
- SEMBACH Klaus-Jürgen, Jugendstil, De utopie van de verzoening, Keulen, Taschen Verlag 1993
- VAN DER LINDEN Fons, De grafische technieken, Cantecler, de Bilt, 1990
- VAN LENTEN Dick e.a., De techniek van de Nederlandse boekillustratie, Amstelveen, Kygo, 1995
- WEISBERG Gabriel P. e.a., De oorsprong van l’art nouveau, het Bing Imperium, Amsterdam, Parijs, Van Gogh Museum, 2004
- WITTLICH Petr e.a., Alphonse Mucha, Rijswijk, Atrium, 2001